Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 177 (10469) | 1977 чылдың июль 29, пятница | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 2 көп.

ПРОФЭВИЛЕЛДЕРИНИҢ ТЫВА ОБЛАСТЬ ЧӨВҮЛЕЛИНГЕ

СЭКП обкому чартык чүс чыл юбилей-биле холбаштыр профэвилелдериниң бүгү кежигүннеринге — ажылчыннарга, интеллигенцияга чылыг болгаш чүректиң ханызындан байырны чедирип тур.

Тыва Арат Республиканың догуннап турганының чылдарында тургустунган профессионал эвилелдери Тывага социал-экономиктиг чаартылгаларны боттандырарынче ажылчы чоннарны мобилизастаарынга, массаларның идей-политиктиг, интернационалчы, күш-ажылчы кижизидилгезинге улуг рольду ойнаан. Профессионал эвилелдери баштайгы үлетпүр бүдүрүлгелерин, культура оваагларын, школаларны болгаш эмнелгелерни тургузарынга идепкейлиг киржип турган.

Совет Эвилелиниң улустарының ака-дуңма өг-бүлезинге Тываның эки тура-биле киргениниң соонда профессионал эвилелдериниң ролю улам-на бедээн. Совет Тываның ажылчы чоннарының экономика болгаш культура тургузуушкунунга чедип алган чедиишкиннери хөйүнде областың профэвилел организациязының үре-түңнелдиг ажыл-чорудулгазының түңнели болур. Республиканың хөгжүлдезиниң бүгү-ле үе-чадаларында профэвилелдери коммунизмниң, ажыл-агыйны чорударының болгаш эргелеп башкарарының школазы болуп турган болгаш ындыг болуп артып-даа турар.

Тыва областың профэвилел организациязы бодунуң бежен чыл болган оюн улуг төөгүлүг чугула болуушкуннар-биле долдунган үеде демдеглеп турар.

Бо чылдың мартта ССРЭ-ниң профессионал эвилелдериниң XVI съезди болган, аңаа СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы эш Л. И. Брежнев программылыг чүве чугаалаан. Ол чугаада айыттынган сорулгаларны күүседири профэвилел организациязы бүрүзүнүң алдарлыг хереэ болу берген. Ол сорулгалар-биле холбаштыр профэвилел организациялары социалистиг чарыштың канчаар-даа аажок улуг болдунар аргаларын эң экизи-биле ажыглаарынче, ажылчы чоннарның алган социалистиг хүлээлгелерин күүседирин бүгү хемчег-биле чедип алырынче чуткуп, чаржып турарларның күженишкиннерин ниитилел бүдүрүлгезиниң ажыктың бедидеринче, улус ажыл-агыйының бүгү звеноларынга ажылдың шынарын экижидеринче угландырып турар.

1977 чыл—Улуг Октябрьның социалистиг революциязының 60 чыл оюнуң чылы. ССРЭ-ниң чаа Конституциязын хүлээп алырының чылы. Республиканың улус ажыл-агыйының бүгү адырларының профэвилел организациялары СЭКП-ның XXV съездизиниң оңгу беш чылга салган өндүр улуг сорулгаларын амыдыралга боттандырарынга шуут киржип, Улуг Октябрьның 60 чыл оюн төлептиг уткуурунга белеткенип, бистиң күрүневистиң Үндезин Хоойлузунуң төлевилелин калбаа-биле база сокуургал-биле чугаалажып көрүп турар.

Республиканың профэвилел организациялары «Тыва АССР-ниң бүдүрүкчү күштерин улам ыңай комплекстиг хөгжүдерииниң талазы-биле хемчеглер дугайында» СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалын партия, совет болгаш ажыл-агый органнарының боттандырарынга дээштиг дузаламчыны көргүзер хүлээлгелиг. Беш чылдың ийи чылының планын Улуг Октябрьның юбилейинге чедир күүседир хүлээлгени алган мурнакчы ажылчын коллективтерниң база тус-тус ажыл-ишчилерниң эгелээшкиннерин моон соңгаар-даа деткиири профэвилелдеринге хамааржып турар.

Областың профэвилел организациязы бодунуң күженишкиннерин профэвилел комитеттериниң, профэвилел эге организацияларының практиктиг ажыл-чорудулгазының деңнелин хажык чок бедидеринче угландырары, ажылдың стилин болгаш аргазын сайзыраңгайжыдары, шүгүмчүлелди болгаш бот-шүгүмчүлелди хөгжүдери, даандырган ажыл-херек дээш профэвилел кежигүнү бүрүзүнүң харыысалгазын бедидери, күш-ажылдың сагылга-чурумун, хөй-ниитиниң корум-чурумун быжыглаары, социалистиг өнчүнү камгалаары дээш демиссежири эргежок чугула.

Республиканың профэвилел организациялары моон соңгаар-даа бүдүрүлгени эргелеп башкарарынга ажылчы чоннарны идепкейлиг хаара тудары, ажылчыннар хуралдарының, доктаамал ажылдап турар бүдүрүлге чөвүлел хуралдарының, коллективтиг кержээлерниң ролюн бедидери чугула. Ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның культура-техниктиг деңнелин база чогаадыкчы идепкейин бедидериниң айтырыгларынга кичээнгейни күштелдирер, кижизидилге ажылынга, дагдынышкылыг шимчээшкинниң хөгжүдеринге күш-ажылчы коллективтерниң ролюн бүгү хемчег-биле бедидер херек.

Профэвилелдериниң кол сорулгаларының бирээзи—ажылчы чоннарның эргелерин база эрге-ажыктарының дугайында, күш-ажылдың байдалдарын болгаш кижилерниң амыдыралын экижидер дугайында сагыш салыры. Оларның культурлуг дыштанылгазын организастаарын доктаамал экижидери, ажылчы чоннарның бот-тывынгыр уран чүүл чогаадылгазын, спортту, туризмни калбаа-биле хөгжүдери эргежок чугула.

Областың профэвилел организациязы партия органнарының удуртулгазы-биле бодунга онаашкан сорулгаларны алдарлыы-биле күүседир, СЭКП-ның XXV съездизиниң төөгүлүг шиитпирлерин боттандырар дээш, коммунистиг тургузуушкунунуң өндүр улуг планнарын күүседир дээш моон соңгаар-даа мурнуку одуругга турар дээрзинге быжыг бүзүрелди СЭКП обкому илергейлеп тур.

СЭКП ТЫВА ОБКОМУ.

ПРОФЭВИЛЕЛДЕРИНИҢ ТЫВА ОБЛАСТЬ ЧӨВҮЛЕЛИНГЕ

Профессионал Эвилелдериниң Бүгү-эвилел Төп Чөвүлели Тываның профэвилелдериниң тургустунган хүнүнден бээр 50 чыл болган оюн-биле холбаштыр Тыва Автономнуг Совет Социалистиг Республиканың профэвилел организацияларынга база бүгү ажылчы чоннарынга изиг байырны чедирип тур.

Эрткен чылдарның дургузунда республиканың профэвилел организациялары Коммунистиг партияның удуртулгазы-биле алдарлыг орукту эрткен болгаш коммунистиг тургузуушкунга, экономиканы база культураны чаартырынга, ажылчы чоннарның чаагай амыдыралын бедидеринге идепкейлиг ниитилел күжү болу берген, СЭКП-ның XXV съездизиниң төөгүлүг шиитпирлерин база ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XVI съездизиниң шиитпирлерин боттандырарынга төлептиг салыышкынны киирип турар.

Тыва АССР-ниң профэвилелдери бодунуң чартык чүс чыл юбилейин Улуг Октябрьның 60 чыл оюн байырлаарынга белеткелдиң болгаш ССРЭ Конституциязының төлевилелин бүгү улустуң чугаалажып көөрүнүң болдурганы бүгү улустуң политиктиг база күш-ажылчы көдүрлүүшкүнүнүң байдалынга уткуп турар. Тыва АССР-ниң профэвилел организациялары бүдүрүлгени эргелеп башкарарынга ажылчы чоннарны киириштирериниң, социалистиг чарышты база күш-ажылды коммунистиг ёзу-биле көөрү дээш шимчээшкинниң, ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның массалыг техниктиг чогаадылгазының хөгжүдериниң талазы-биле улуг ажылды чорудуп, ажылчы чоннарның күш-ажылының, чурталгазының байдалдарын, дыштанылгазын организастаарын экижидер дугайында сагыш салып, коммунизмниң, совет патриотизмниң, пролетаржы интернационализмниң, ССРЭ-ниң улустарының ака-дуңмалышкы чорууну база найыралының идеалдарынга бердинериниң ёзузунга оларны кижизидип турар.

Профессионал Эвилелдериниң Бүгү-эвилел Төп Чөвүлели Тыва Автономнуг Совет Социалистиг Республиканың профэвилел организацияларынга болгаш бүгү ажылчы чоннарынга коммунистиг тургузуушкунга, оңгу беш чылдың планнарын күүседир, Улуг Октябрьның социалистиг революциязының 60 чыл оюн төлептиг уткуур дээш демиселге чаа улуг чедиишкиннерни күзеп тур.

ПРОФЕССИОНАЛ ЭВИЛЕЛДЕРИНИҢ БҮГҮ-ЭВИЛЕЛ ТӨП ЧӨВҮЛЕЛИ.

Тываның профэвилелдериниң 50 чылы

ПАРТИЯНЫҢ ИДЕПКЕЙЛИГ ДУЗАЛАКЧЫЛАРЫ

Т. НОРБУ,
Профэвилелдериниң область чөвүлелиниң даргазы.

Бөгүн бистиң республикавыска улуг болуушкунну — ажылчы чоннарның профессионал эвилелдериниң тургустунганындан бээр 50 чылын демдеглеп турар. Ол юбилей Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 60 чыл оюнда эртип турары-биле кайгамчык бооп турар. Октябрь революциязының ачызында Тываның ажылчы чоннары хөй чүс чылдардагы феодалдыг дарлалдан хосталган болгаш бодунуң социал хөгжүлдезинге дештиилгени чедип алган. Чүгле революцияның тиилелгези малчын араттарның көшкүн амыдыралын үндезини-биле чаартып, оларны ниитиниң бүдүрүлгезинге киириштирер байдалды тургускан. Ол чорук республикага массалыг ажылчын организацияны — профэвилелдерни тургузарынга таарымчалыг байдалды тургускан.

ТАР-га профэвилелдерин организастаар дугайында доктаалды 1926 чылдың июнь 18-те ТАРН ТК хүлээп алган. Профинтерниң, ССРЭ-ниң профэвилелдериниң, РКП (б)-ның райбюрозунуң дузазы-биле партия организациялары күш-ажылчы араттарны профэвилелдеринге хаара тударының талазы-биле улуг ажылды чоруткан. Ооң соонда тос айлар эрткен соонда 1927 чылдың апрельде улусчу аныяк республиканың төөгүзүнде улуг болуушкун болган, революсчу чаартыкчы ажыл-чорудулгага араттарны идепкейлиг киириштирериниң эгезин салган Тываның профэвилелдериниң баштайгы тургузукчу съездизи болган. Бодунуң тургустунган баштайгы хүннеринден эгелээш-ле, Тываның профэвилелдери революстуг чаалап алдышкыннарны быжыглаарының херээнге, амыдыралды социалистиг эгеге үндезини-биле чаартырынче ажылчы чоннарның массаларын сырый каттыштырар болгаш мобилизастаар херекке, оларны марксизм-ленинизмниң идеяларынга кижизидеринге ТАРН-ның эң чоок дузалакчызы болу берген.

Улусчу күрүнениң тургузуун быжыглаарының, республиканың экономиказын болгаш культуразын хөгжүдериниң чылдарында профэвилелдериниң организакчы болгаш кижизидикчи ролю кайгамчык улуг болган. Ынчан ядыы араттар көшкүн мал ажылындан аңгыда өске бүдүрүлгени билбес чорааның, шуптузу бижик билбес база ооң ужурунда пролетаржы шимчээшкинниң дугайында чүнү-даа билбес турганын айтырга-ла четчир. Ынчангаш профэвилел шимчээшкинин тайылбыр ажылы-биле эгелээн. Ол чорук удаваанда хөлечик араттарның калбак массаларын, кадарчыларны база баштайгы кооперативлерниң ажылчыннарын ажылчын шимчээшкининге калбаа-биле киириштиреринге болгаш көдээ ажыл-ишчилерниң профэвилелин тургузар арганы берген.

Чыл келген тудум-на Тывага профэвилел шимчээшкини массалыг болуп, калбара берген. Улус ажыл-агыйының хөгжүлдези-биле, бүдүрүлгениң чаа адырларының тургустунганы-биле профэвилелдериниң организастыг тургузуу быжыгып, сайзыраңгайжып келген. Он чыл эрткен соонда профэвилелдеринге чүгле ажылчыннар болгаш албан-хаакчылар 2000 хире кижи хаара туттунган.

Совет Эвилелиниң фашистиг эжелекчилер-биле демиселинге бүгү күш-биле болгаш аргалар-биле дузалаарынче ажылчы чоннарны ТАР-ның X Улуг хуралының болгаш ТАРН ТК-ның пленумунуң соонда Тываның профэвилелдериниң ТК-ның пленуму кыйгырган.

Кожууннарга, сумуларга, арбаннарга профэвилелдиң чүс-чүс активчилери шудургу ажылды чорудуп турган, муң-муң араттар ССРЭ-ниң камгалал фондузунга малды, акша-хөреңгини чорудуп, самолёттар болгаш танкылар тударынга берип турганнар. Кызылдың бүдүрүлге черлериниң ажылчыннары кидис идиктерни, дуктуг тоннарны, хөвеңниг хөректээштерни, түвүрлерни, хол хаптарын, хаакты бүдүрер талазы-биле чагыгларны ажыр күүседип турган. Фронтуже 389 вагон ишти белектерни чоруткан. Республиканың ажылчы чоннары фронтуга 66,5 миллион рубльдиң дузаламчызын чоруткан. Өг-бүле бүрүзү Кызыл Шеригге дузаламчы фондузунга ортумаа-биле 4000 рубльдиң дузаламчызын берген.

Дайын чылдарында профэвилел организацияларының эгелекчи саналы-биле ажылчын бүрүзү ажыл нормазын ажыр күүседир дээш массалыг шимчээшкинни калбарткан турган. Бүгү коллективтерге күш-ажылчы маадырлыг чоруктун үлегер-чижектери тыптын, ажылчыннар үе-шак барымдаалавайн ажылдап турган. Аңгы заводунуң, даараныглга фабриказының, типографияның, алдын уургайларының болгаш өске-даа бүдүрүлгелерниң ажылчыннарының хөй-хөйүн ТАР-ның орденнери-биле шаңнаан.

Совет Эвилелиниң составынга 1944 чылдың октябрьда Тываның эки тура-биле киргени профэвилел шимчээшкинин калбартырынга шыпар талазы-биле чаа үе-чада болган. Профэвилелдиң баштайгы область конференциязы ажылчы чоннарны профэвилел шимчээшкининче калбаа-биле хаара тударының, Тывага социалистиг чаартылгаларга оларның ролюн бедидериниң, организакчы болгаш кижизидикчи ажылды күштелдирериниң талазы-биле сорулгаларны тодаратккан. Партия организациялары профэвилел комитеттеринге удуртулганы күштелдирбишаан, ажылчы чоннар ортузунга ооң ажылынга хүн бүрү дузаны көргүзүп келген. Ооң ачызында профэвилел организациялары улус ажыл-агыйының бүгү адырларынга, бүдүрүлге бүрүзүнге, организацияларга бежен чылдарның эгезинде-ле тургустунгулаан.

Бөгүн бистиң республиканың профэвилелдеринде 96 муң ажылчыннар болгаш албан-хаакчылар бар. Амгы үеде профэвилел организациязы ажылдавайн турар күш-ажылчы ындыг коллектив чок. Ам Тываның профэвилелдери бистиң чуртувустуң профессионал эвилелдериниң аразында төлептиг черни ээлеп, ажылчы чоннарны мобилизастаар болгаш кижизидер улуг күш болу берген. Профэвилел комитеттери бүдүрүлге болгаш социал-культура сорулгаларын шиитпирлээринге идепкейлиг киржип турар.

Оңгу беш чылда профэвилел комитеттериниң ажылы онза идепкейжээн. СЭКП-ның XXV съездизиниң болгаш ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XVI съездизиниң шиитпирлерин удуртулга болдургаш, профэвилелдериниң обкомнары, райкомнары, месткомнары организакчы улуг ажылды чорудуп турар. Олар амгы үеде онза кичээнгейни беш чыл планын хуусаа бетинде күүседир дээш ажылчы чоннарны социалистиг чарышка калбаа-биле киириштирериниче, Улуг Октябрьның 60 чылын төлептиг уткуурунче угландырган.

Коллективте улуг организакчы болгаш кижизидикчи ажылды «Тыва кобальт» комбинаттың профэвилел комитеди (даргазы В. С. Осокин) чорудуп турар. Ында херек кырында барык бүгү ажылчыннар профэвилел кежигүннери, оларның хөй кезии социалистиг чарышта киржип, оларның чартыындан хөйү күш-ажылды коммунистиг ёзу-биле көөрү дээш шимчээшкинниң киржикчилери болуп турар. Массаның күш-ажылчы эгелээшкинин бүгү хемчеглер-биле калбартыры, оларның сагылга-чурумун быжыглап, медерелдиг чорукту бедидерин, оларның амыдырал-чурталга болгаш культура талазы-биле негелделерин долу хандырарын профком бодунуң чугула сорулгазы кылдыр көрүп турар. Ында ажылчыннарның хуралдарын доктаамал чорудуп, аңаа планнарның болгаш социалистиг хүлээлгелерниң күүселдезин анализтеп, четпестерни база ол талазы-биле буруулугларны шүгүмчүлеп, чурум үрекчилеринге шыңгыы негелдени тургузуп турар.

Социалистиг чарышта моральдыг болгаш материалдыг идиг бериишкиннерин мында калбаа-биле ажыглап келген. Аныяк ажылчыннарны хоочуннарның дагдынып алгаш кижизидерин калбарткан, ол чорук кадрларны быжыглаар арганы берип турар.

Ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның кадыкшылын камгалаар талазы-биле доктаамал ажылды мында чорудуп, оларның хөй кезии санаторийлерде, курорттарда дыштанып турар. Чурумалдыг чараш черде бүдүн чыл дургузунда 50 орунну профилакторий ажылдап турар. Бо бүгүнүң түңнелинде комбинаттың коллективи күш-ажылчы идепкейин бедидип, продукция бүдүрер планын чедиишкиниг күүседип, социалистиг чарыштың хөй удаа тиилекчизи боол келген. Кобальтының концентратты кылдыр бүдүрүп үндүрериниң чартык чыл планын дөрт хуу ажыр күүсеткен, немелде продукцияны чүс муң ажыг рубльге сайгарган.

(Уланчызы 2-ги арында).

Октябрьның юбилейинге — шалыпчы күш-ажыл

СЕПТЕКЧИЛЕР СӨЗҮН ЭЭЛЭЭН

Улуг Октябрьның 60 чыл оюнга турасказткан күш-ажылчы ээлчегге киришкеш, Тываның даг-дүгү арыглаар В. И. Ленин аттыг комбинадының септелге-механика цегиниң коллективи оңгу беш чылдың ийиги чылының бүдүрүлге планын декабрь 5-ке чедир күүседир, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер, кол болгаш дузалал материалдарны камнаар, бүдүрүп турары продукцияның бот-үнезин чиигедир талазы-биле хүлээлгелерни алган.

Цехтиң ажылчыннарының сөглээн сөзү ажыл-херек-биле карышпаан. Ол дугайын бирги чартык чылдың түңнелдери көргүзүп турар. Септелге-механика цеги чыл эгезинден бээр алган даалгазын ажыр күүсеткен. Ол үениң дургузунда күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 10 хуу бедиткен, продукцияның бот-үнезин 6 хуу чиигеткен.

Бригадалар, тус-тус ажылчыннар ортузунга чарышты организастаар талазы-биле ажылды цехте эки организастаан. Бирги чартык чылда социалистиг чарыштың түңнели-биле В. Глебовка удурткан слесарь-каннакчыларның № 2 бригадазы бирги черни ээлээн. Тус-тус ажылчыннар аразында чарышка токарьлар М. Левыкин, А. Копырин, слесарь В. Войцеховский, кран машинизи М. Голубева болгаш өске-даа эскелер тиилекчи болганнар.

ӨӨРҮНЧҮГ ТҮҢНЕЛДЕР

Ак-Довурактың амыдырал хандырылга комбинадының ажылдакчылары оңгу беш чылдың юбилейлиг чылының бирги чартыында планныг онаалдаларын ажыдыышкынныг күүсеткен. Чоңгэ ачы-дуза чедирериниң чартык чылда планын олар 103,6 хуу, даараныглга кылыгларының планын 102,2 хуу күүсеткеннер. Хеп быжыкчызы Шоя Давакайга удурткан бригада болгаш даарактыг хептер септээр мастерлер В. Поҳабова, Л. Хоружий олар кызымак ажылдап, эш-өөрүнүң, чагыкчыларның мактадын чаалап алган.

Пётр болгаш Михаил Шмаенковтарның, Г. Любимов, Н. Андропов оларның ажылдап турары чурук тырттырар цех чартык чылда планын 142,2 хуу күүсеткен.

КОЛЛЕКТИВТИҢ ЧЕДИИШКИНИ

Ак-Довуракта № 208 орук-ажыглал участогунуң ажыл-ишчилери ийиги чартык чылды орук кирииишкиньниг эгелээн. Коллектив эрткен алды айда орук ажылдарының бүгү хевирлериниң планныг онаалдаларын 102,1 хуу күүсеткен, оруктарның капитал септелгезиниң планын 3200 рубльге, а ортумак септелгезин 2300 рубльге ажыр күүсеткен.

Ийиги кварталдың түңнелинде автооруктарның кырын септээр комплекстиг бригада (бригадир Г. Зырянов) ажылга шылгараан. Орук-ажыглал участогунуң ажылдакчыларындан бульдозер машинизи А. Толстиков «Бодунуң профессиязының тергиини» атты чаалап алган.

Бистиң корр.

Профэвилелдиң Тыва область организациязын Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнаар дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Ажылчы чоннарның коммунистиг кижизидилгезинге, оларны ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунуң сорулгаларын күүседиринче мобилизастаарынга идепкейлиг киришкени дээш база тургустунган хүнүнден бээр 50 чыл болганы-биле холбаштыр **Профэвилелдиң Тыва область организациязын** Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң **Хүндүлел бижии-биле** шаңнаар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы М. МЕНДУМЕ.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары С. КРАСНЫЙ.

Кызыл хоорай, 1977 чылдың июль 26.

Т. С. Слободчуковага Тыва АССР-ниң школаларының алдарлыг башкызы хүндүлүг атты тыпсыр дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Улус өөредилгезиниң талазы-биле ачы-хавыязы дээш чырыдыышкын, дээди школа болгаш эртем албан черлериниң ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң даргазы **Татьяна Сергеевна Слободчуковага Тыва АССР-ниң школаларының алдарлыг башкызы** хүндүлүг атты тыпсыр.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы М. МЕНДУМЕ.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары С. КРАСНЫЙ.

Кызыл хоорай, 1977 чылдың июль 26.

Н. К. Санчиге Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы хүндүлүг атты тыпсыр дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Чурттакчы чоннуң ортузунга культура-чырыдыышкын ажылын организастап чорударынга ачы-хавыязы дээш Улуг-Хем районнуң «Ак-Туруг» совхозта Культура бажыңында профэвилелдиң киномеханиги **Пазын-оол Кыргысович Санчиге Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы** хүндүлүг атты тыпсыр.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы М. МЕНДУМЕ.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары С. КРАСНЫЙ.

Кызыл хоорай, 1977 чылдың июль 26.

Профэвилелдериниң Тыва область чөвүлелиниң бөлүк ажылдакчыларын болгаш активчилерин Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнаар дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Профэвилел организацияларынга үр чылда үре-түңнелдиг ажылы дээш база республиканың профэвилелдерин тургусканындан бээр 50 чыл болганы-биле холбаштыр Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң **Хүндүлел бижии-биле** шаңнаары болза:

Сергей Дамбаевич Киров — профэвилелдериниң область чөвүлелиниң секретары.

Суван Балдарович Оюн — Тываның көдээ ажыл-агыйының дуржулга станциязында профэвилелдиң ажылчын комитединиң даргазы.

Леонид Александрович Пастухов — «Тудугмеханизация» трестиң № 14 механизация эргелелиниң чаартыкчы токары.

Эрикче Буратович Чоксум — профэвилелдериниң область чөвүлелиниң организас-массалыг ажыл талазы-биле килдизиниң эргелекчизи.

Валентина Ивановна Попова — республика типографиязында профэвилел комитединиң даргазы, ном дептерлээр цехтиң мастери.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы М. МЕНДУМЕ.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары С. КРАСНЫЙ.

Кызыл хоорай.
1977 чылдың июль 26.

Көдээ ажыл-агый болгаш белеткелдер ажылдакчыларының профэвилели республиканың профэвилелдеринде эң хөй санныг организация болуп турар. Ооң активи база эвээш эвес.

ЧУРУКТА: профэвилелиниң ол обкомунуң чамдык активчилери (солагай таладан оң талазынче): «Улуг Октябрь» совхозтуң гараж эргелекчизи А. К. Дресвянников, Көдээ ажыл-агыйның дуржулга станциязында ажылчын комитединиң даргазы С. Б. Оюн, «Тээли» совхозта ажылчын комитединиң даргазы М. С. Хертек, «Улуг-Хая» совхозта ажылчын комитединиң даргазы А. В. Семис-Көк, «Тыва суг тудуг» трестиң № 2 КМК-ның механизатору Х. К. Ондар, «Кара-Хөл» совхозта ажылчын комитединиң даргазы Ш. Х. Даржаа.

А. ЗАЙЦЕВТИҢ фотозу.

ЭРГЕЛЕП БАШКАРАРЫНЫҢ ШКОЛАЗЫ

Тываның профэвилелдериниң 50 чылы

Саннар, фактылар

● Тываның профэвилелдериниң тургузукчу баштайгы съездизи 1927 чылдың апрель 18-те Кызылга болган. Аңаа ТАРП ТК-ның, Биче Хурал Президиумунуң, ТАР-ның чазааның, ТАРЭ ТК-ның төлээлекчилери, а ол ышкаш ССРЭ-ниң профэвилелдериниң, профинтерниң, РКП (б)-ниң райбюрозунуң, ВЛКСМ-ниң райбюрозунуң база ынчан Тывага чурттап турган орус хамаатыларның профэвилел организациязының делегациялары киришкен. Съезд Тываның профэвилелдериниң Уставын хүлээп алган.

● 1927—1929 чылдарда ол организация 100 хире кежигүннерлиг турган.

● 1930 чылдың августа Тываның профэвилелдериниң Шагдыр-Сюрюн баштаан делегациязы профинтерниң Москвага болган делегей конференциязынга киришкен. Тываның профэвилелдери аңаа Кызыл профинтерниң кежигүнүнге хүлээп алдынган.

● 1931 чылдың декабрьда хөлечиктерниң, кадарчыларның болгаш күрэконом ажылчыннарының Бүгү-тыва съездизи болган. Аңаа көдээ ажыл-агыйның ажыл-ишчилериниң профэвилелин тургускан.

● 1933 чылдың декабрьда профэвилелдериниң бирги Бүгү-тыва конференциязы болган. Аңаа Тываның профэвилелдериниң Төп Чөвүлелин тургускан.

1937 чылдың февраль 10-дан 13-ке чедир Тываның профэвилелдериниң II съездизи болган. Ынчан оон хүрээлениңге 1727 кежигүн турган. А 1940 чылдың январьда профэвилелдериниң III съездизи болган.

● Ам Тываның профэвилелдериниң составында адырлар аайы-биле 9 обком, 35 хоорком болгаш райком, 1096 эге организация кирип турар. Олар 96 муң кежигүннү хаара тудуп турар. Профэвилел комитеттериниң, комиссияларының, чөвүлелдериниң составында 33 муң хире актив соңгуттурган.

● Профэвилелдериниң 39 клуву, 7 библиотеказы культура-массалыг улуг ажылды чорудуп турар.

● Профэвилелдериниң эргезинде 59 пионер лагерьлеринде чыл бүрү 9009 школачылар дыштанып турар.

● Социалистиг чарышка 1945 чылда 14 коллектив, 3514 кижи киржип турган болза, а 1977 чылда 676 коллектив, 76430 кижи киржип турар.

● Чүгле чаңгыс эрткен чылын профэвилелдериниң путёвкалары-биле санаторийлерже 2270 ажыл-ишчилер, 950 кижи дыштанылга бажыңнарынга, пансионаттарга, 1670 кижи профилакторийлерге, 1360 кижи турисчи путёвкалар-биле чораан.

Светлана Чамытовна Ховалыг Кызылдың дааранылга фабриказында мурнакчы ажылчыннарының бирээзи. Ол бедик бүдүрүлгечи көргүзүглерни чедип албышаан, хөй-нииттиниң ажылынга база идепкейлиг киржип турар. Светлана Ховалыг республиканың чурт үлетбүрүнүң ажылчыннарының болгаш коммунал-амыдырал хандырылга бүдүрүлгелериниң ажылчыннарының профэвилел обкомунуң президиумунуң кежигүнү. Бо хөй-ниити харысалгалыг даалганы ол идепкейлиг күүседип келген.

ЧУРУКТА: С. Ч. Ховалыг.
С. ФЕОКТИСТОВТУҢ фотозу.

> «Социалистиг ниитилелге профэвилелдериниң ээлээр черин болгаш ролюн тодаргайлавышаан, В. И. Ленин оларны эргелеп башкарарының школазы, коммунизмниң школазы, ажыл-агыйны чорударының школазы деп адаан. Сайзыраңгай социализмниң байдалдарында профэвилелдериниң ол угланыышкыннары доозулган бе? Чок, доозулбаан. Харын ол байдалдарның үезинде олар улам-на ужур-дузалыг болу берген болгаш улам долу ажыглаттынып турар».
>
> *ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XVI съездизинге СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Л. И. Брежневтиң чугаазындан.*

ПАРТИЯНЫҢ ИДЕПКЕЙЛИГ ДУЗАЛАКЧЫЛАРЫ

(Уланчызы. Эгези 1-ги арында).

Социалистиг чарыштың мурнуку одуруунда база-ла Кызылдың дааранылга фабриказы бүзүрелдиг чоруп турар. Коллектив чартык чылда продукция бүдүрерин 105,8 хуу, а ону сайгарарын 108.5 хуу күүсеткен. Ында күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү доктаамал өзүп турар. Маңаа ол фабрикада хоочун ажылчын мастер Л. Н. Гуркова удурткан профэвилел организациязының киирген үлүү биче эвес. Бүдүрүлгени болгаш социалистиг чарышты организастаарының, болгаш күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаарының айтырыгларындан аңгыда местком ажылчыннарның, ылангыя, аныяктарның амыдырал-чуртталгазынче, кижизидилгезинче улуг кичээнгейни салып турар. «Тыва тудуг» трестиң 48-ки тудуг эргелелиниң, Шагаан-Арыг автобүдүрүлгезиниң, Тываның автосептелге заводунуң, Кызылдың харылзаа эргелелиниң, Туранда чоннуң амыдырал хандырылга комбинадының, республика эмнелгезиниң, туберкулёзка удур диспансериниң, Чөөн-Хемчик база Эрзин райоңнарының коллективтеринде болгаш өске-даа бүдүрүлгелерде база организацияларда профэвилел комитеттери шудургу, организакчы ажылды чорудуп, бедик ат-алдарны чедип алган.

Көдээ профэвилел организацияларының хүрээлени улам быжыгып, ажылы сайзыраңгайжып турар. Көдээ ажыл-агый болгаш белеткелдер ажылдакчыларының профэвилели республикада эң хөй санныг организация, ынчангаш мал болгаш чер ажылының продукциязын көвүдедиринче ажылчы чоннарның күжүн мобилизастаар талазы-биле улуг рольду аңаа онаажыр. Совхозтарда хөй-хөй ажылчын комитеттери ол сорулганы чедиишкинниг шиитпирлеп турар. Олардан «Торгалыг» совхозтуң ажылчын комитедин (даргазы Т. С. Сандан) чижекке кирип болур. Ында бүгү ажылчыннар чарышта хаара туттунган. Ону хойжу бригадалар, фермалар, салбырлар аразынга дээштиг кылдыр организастаан. Түңнелдерин доктаамал үндүрүп, профэвилелиниң болгаш ажылчыннарның хуралдарынга оон дугайын бүгү талалыг анализтеп, чарыштың мурнакчыларын шаңнап-мактап турар. Мында кижизидилге болгаш культура-массалыг ажыл бедик деңнелге тургустунган. Ол бүгүнүң түңнелинде ажыл-агыйның планныг онаалдазы багай эвес күүседип турар. «Кызыл тараачын», «Шекпээр», «Революцияның чалбыыжы» совхозтарда, Көдээ ажыл-агыйның дуржулга станциязында болгаш өске-даа ажыл-агыйларда профэвилел комитеттери идепкейлиг, шудургу ажылдап турарлар.

Профэвилелдиң ажылының чедиишкини оон активиниң арга-шинээзинден улуу-биле хамааржыры билдингир болгай. Сөөлгү үеде облпрофчөвүлели, профэвилел обкомнары активти өөредип, кижилер талазы-биле хөй чүүлдерни кылган. Чыл санында-ла олардан үш муң ажыг кижи билиг бедидериниң курстарын эртип турар. Ол болза күш-ажыл хоойлузунуң талазы-биле олар билиин бедидеринге, профэвилел ажылының онзагай чүүлдерин шиңгээдип алырынга дузалап турар. Профэвилелиниң хөй-хөй активчилери ат-алдарны чедип ап, чер-чер Советтериниң депутаттарынга соңгудуп, чазактың орденнери болгаш медальдары-биле шаңнатканнар. Оларга «Торгалыг» совхозта ажылчын комитединиң даргазы Т. С. Санданы, пединституттуң доцентизи Д. С. Кууларны, Туранның амыдырал хандырылга комбинадының нормировщиги Н. А. Беспаловту, Кызылда дааранылга фабриказының бригадири Л. Г. Гуркованы, «Тыва кобальт» комбинаттың аппаратчызы И. Ч. Күдер-оолду, Тываның даг-дүгү арыглаар В. И. Ленин аттыг комбинадының мастери В. С. Даржааны, Социалистиг Күш-ажылдың Маадырлары: «Тыва даг-дүгү» тудуг эргелелинде бригадир К. Х. Данзырыкты, № 1 АТБ-ниң чолаачызы Ю. Н. Зюзинни, «Тиилелге» совхозтуң механизатору В. О. Янчатты болгаш оон-даа өскелерни хамаарыштырып болур.

СЭКП-ниң XXV съездизи оңгу беш чылда дыка улуг сорулгаларны салган. Оларны шиитпирлээринге профэвилел организациялары кончуг улуг рольду ойнаар ужурлуг. Тыва АССР-ниң экономиказын болгаш культуразын хөгжүдеринге, оон бүдүрүкчү күштерин улам ыңай комплекстиг хөгжүдер талазы-биле СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалында айыттынган сорулгаларны боттандырарынга профэвилелдери эң идепкейлиг киржир хүлээлгелиг. ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XVI съездизинге СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазы эш Л. И. Брежневтиң чугаазында айыттынган сорулгаларга дүүштүр совет кижи бүрүзү, күш-ажылчы коллектив бүрүзү эң бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаарын, бүдүрүлгениң сагылга-чурумун база камналганың чурумун шыңгыы сагып, бүдүрүлгениң ажыктыын бедидип, ажылдың шынарын хүн бүрү экжидерин чедип алыын дээш профэвилел организациялары улам идепкейлиг ажылдаар ужурлуг.

СЭКП ТК-ның май (1977 чыл) Пленумунуң шиитпирлериниң, болгаш ССРЭ-ниң чаа Конституциязының төлевилелин бүгү улустуң чугаалажып көрүп турары-биле холбашкан политиктиг болгаш күш-ажылчы көдүрлүүшкүннү калбаа-биле ажыглавышаан, оңгу беш чылдың ийиги чылының пландарын болгаш хүлээлгелерин чедиишкинниг күүседиринче, бистиң Төрээн чуртувустуң төөгүзүнге кайгамчык улуг болуушкун—Улуг Октябрьның 60 чылын төлептиг уткуурунче республиканың ажылчы чоннарын мобилизастаары — Тываның профэвилелдериниң бирги чергени сорулгазы болур.

МАССАНЫҢ КИРЖИЛГЕЗИ-БИЛЕ

Ажыл-херекти эргелеп башкарарынга ажылчы чонну калбаа-биле киириштирерин В. И. Ленин эң чугула айтырыгларының бирээзи дээрзин өөредип чораан. Ынчангаш ажылчын аңгының эң массалыг организациязы—профэвилелдери бүдүрүлге-биле дорт холбашкан болгаш ол сорулганы шиитпирлээринге идепкейлиг киржип турар.

Ажыл-агый тургузуушкунунга ажылчы чонну идепкейлиг киириштирериниң, социалистиг бүдүрүлгелерни эргелеп башкарарынга чонну өөредириниң бир чугула хевири бүдүрүлгениң доктаамал ажылдаар чөвүлел хуралдары болур. Ындыг хуралдарны бистиң чуртувуска 1924 чылдан бээр эрттирип эгелээн. Ол хуралдарга негелделди чоорту күштелдирип, ону баш удур чогумчалыг белеткеп, аңаа хүлээп алган шиитпирлерниң күүселдезин доктаамал контрольдап турарындан бүдүрүлгениң чөвүлел хуралдарының ужур-дузазы улгаткан.

Ындыг хуралдарга ажылчыннар, инженерлер, техниктер, албан-хаакчылар, ажыл-агыйжы удуртукчулар, партия, профэвилел организацияларының ажылдакчылары коллективтиң бүдүрүлге талазы-биле ажыл-чорудулгазынга хамаарышкан айтырыгларны шиитпирлээр болгай.

Тываның өңнүг металлургиязының баштайгызы—«Тыва кобальт» комбинаттың коллективинде бүдүрүлгениң доктаамал ажылдаар чөвүлел хуралдарынче улуг кичээнгейни угландырып, ону бүдүрүлгени эргелеп башкарарынга ажылчыннарны киириштирериниң кол хевири кылдыр санап турар. Ол хуралдарның киржикчилери активчилер оон чүгле боттарының ажылдап турар участогунуң, килдизиниң ажылын эвес, а ниити, бүдүрүлгеде ажыл-херектиң байдалын билип алыр.

Комбинатта бүдүрүлгениң чөвүлел хуралының киржикчилери 53 кижи. Оларның 27-зи—ажылчыннар. Ындыг хуралдарның бирээзинге чугула айтырыг—комбинатка ажылчыннарны быжыглаарының болгаш ажылдан үнер-кирер чоруктуң болдурбазының дугайында айтырыгны чугаалашкан. Аңаа чүгле бүдүрүлгеге хуралының киржикчилери эвес, а ажылчыннарны, албан-хаакчыларны хөйү-биле киириштирген.

Кадрларны ажылга быжыглаарының айтырыын комбинаттың удуртукчулары эң чугулалап көрүп турар. Ынчангаш ону бүдүрүлгениң чөвүлел хуралынга тургузуп-даа турарывыс ол. Тургустунган айтырыгны шиитпирлээринге ол хуралдың киржикчилери идепкейлиг киришкен болгаш күш-ажылды организастаарын улам экижидер, цехтерниң арыг-шевер байдалын моон соңгаар-даа шыңгыы контрольдаар, ында шимээн-даашты эвээжедир дээн ышкаш чугула хемчеглерни ажылдап кылган. Ындыг хуралдарның комбинатта эрттирип турарывыстың, аңаа кандыг айтырыгларны чугаалажып турарывыстың дугайында чаңгыс-ла чижек болур. А ындыг хуралдарны доктаамал эрттирип, аңаа хүлээп алган шиитпирлерни амыдыралга боттандырып турарывыстан бүдүрүлгениң доктаамал ажылдаар чөвүлел хуралдарының дээштиин чедип ап турар бис.

«Тыва кобальт» комбинаттың коллективи оңгу беш чылдың планныг онаалдаларын хуусаа бетинде күүседир дээш бедиткен социалистиг хүлээлгелерни алган кызымак ажылдап турар. Ылангыя юбилейлиг бо чылдың бирги чартының планныг онаалдаларын Хову-Аксының металлургтары ажыр күүсеткен. Бо чедиишкинниң иштинде бүдүрүлгениң чөвүлел хуралдарының ролю база улуг. Ынчангаш комбинаттың профэвилел комитеди ол хуралдарның киржикчилериниң утка-шынарын бедидер, бүдүрүлгени эргелеп башкарарынга ажылчыннарны калбаа-биле киириштирер сорулганы моон соңгаар-даа боттандырар дээрзинге бүзүрелдиг.

В. ОСОКИН,
«Тыва кобальт» комбинатта профком даргазы.

ЧААГАЙ ЧАҢЧЫЛДАРНЫ ЭДЕРБИШААН

1958 чылда Москва—Сортировочная депонуң ажылчыннары коммунистиг ёзу-биле ажылдаар болгаш чурттаарын, өөренирин хүлээнип, бо талазы-биле эгелээшкинни кылган. Кыска хуусаа иштинде коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы деп ат дээш чарыш бүгү чуртка калбарган болгаш бүгү чоннуң деткимчезин алган. Республиканың хоочун бүдүрүлгелериниң бирээзи — типографияның парлаар цехиниң ажылчыннары — коммунистиг күш-ажыл бригадазы деп бедик ат дээш чарышка ынчан эң баштай киргеннерниң бирээзи.

Бригаданың кежигүннери бүдүрүлге даалгаларын доктаамал ажыр күүседип, шупту өөренип, хөй-нииты ажылынга идепкейлиг киржип, боттарының арга-дуржулгазын өскелерге күзелдии-биле дамчыдып берип турган. Коммунистиг күш-ажылдың бригадазы деп бедик атты ол бригадага байырлалдыг байдалга ынчан бир-ле дугаарында тывыскан.

Типографияның коллективи чүгле боттарының бүдүрүлгеге чедиишкиннери дээш кызыгаарланмайн, быжыг сагылга-чурумнуун, бедик организастыын, школачы уругларының кижизидилгезинче база кичээнгейни доктаамал салып турары өөрүнчүг. Бистиң коллективтиң ажылчыннары барык шупту профэвилел кежигүннери. Олар бодунуң даандырган ажылындан аңгыда, хөй-нииты ажылынга база идепкейлиг киржип турар.

Типографияда партбюронуң удуртулгазы-биле болгаш профэвилел организациязы бүдүрүлгениң хамык-ла айтырыгларын чедиишкинниг шиитпирлежиринин оралдажып, чогаадыкчы чаа аргаларны шиңгээдип, ону нептередиринче ажылчыннарның күжүн мөөңнеп турар. Эки билдилиг организастаттынган ажылдың түңнелинде коллектив чаңгыс аай, сырый каттышкан, күштүг коллектив болу берген. Полиграфистер бүдүрүлге планын доктаамал ажыр күүседип келген болгаш боттарының төлептиг күш-ажылы-биле «Коммунистиг күш-ажыл бүдүрүлгези» деп хүндүлүг атты 1963 чылда-ла чедип алган. Ам бо хүннерде-даа ол бедик адын бистиң коллектив быжыы-биле тудуп турар.

Социалистиг чарыш цехтер болгаш ажылчыннарның аразында калбарган. Оон түңнелин квартал санында үндүрүп, шаңнал-макталды тыпсып турар. Ынчангаш бисте «Коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы» деп атты чедип алганнар эвээш эвес. Кижи бүрүзүнүң кылган ажылының түңнелин хүннер аайы-биле үндүрери чаңчыл апарган.

Типография — хоочун бүдүрүлгелериниң бирээзи болганда, ында арга-дуржулга-даа, чаагай чаңчылдар-даа элээн мөөңнеттинген. Бисте күш-ажыл талазы-биле арга-дуржулгазы байлак хоочуннар эвээш эвес. Олар база-ла өске эш-өөрү ышкаш, боттарынга чаа салгакчыларны быжыглааш, дуржулгазын дамчыдып берип, оларны күш-ажылга дадыктырып, өөредип белеткеп каар чаагай чаңчылдыг.

Ынчангаш бистиң типографияда дагдыныкчылар чөвүлели 1969 чылда тургустунган. Ол он кижи составтыг. Чөвүлелдиң даргазы — типографияга барык 25 чыл ажылдаан, коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы, социалистиг чарыштың тиилекчизи М. Д. Муренкова. Ол боду база-ла дагдыныкчы. Аныяк ажылчыннар Л. Черпятьеваны болгаш Т. Николаеваны ол өөредип, байлак дуржулгазын дамчыдып берип турар.

Кижи бүрүзү-ле дагдыныкчы болуп база шыдавас. Ынчангаш бисте партия болгаш профэвилел организациялары кымнарны дагдыныкчы кылдырын баш удур сүмележип, өөренип көөр чаңчылдыг. Оон ыңай кымны дагдынып алырын дагдыныкчы-биле база сүмележип, оларның күзелин база барымдаалап турар бис. Дагдыныкчылар тускай керээни чарар. Ону партбюрога бадылаткан соонда дагдыныкчы-даа, дагдындырган-даа кижи анкета доллурар. Дагдыныкчылардан кымнар канчаар ажылдаанын квартал санында түңнеп турар. Дагдыныкчылар чөвүлели план ёзугаар ажыктыг, солун ажылдарны эрттирип турар. Чижээ, чамдык дагдыныкчыларның отчёдун дыңнап, чугаалажыр.

Типографияга 20 хире чыл ажылдап чоруур, дептерлээр цехтиң начальниги Ф. Е. Касинцеваның эң баштайгы хүлээнип алган өөреникчизи О. А. Блинова турган. Ол ам боду дагдыныкчы болуп, ийи аныяк ажылчынны хүлээнип алган кызымаккай ажылдап турар.

— Дагдыныкчы башкымдан дыка хөй ажыктыг чүүлдерни билип алган мен. Оон меңээ дамчыдып берген арга-дуржулгазын ажылымга хүн бүрү ажыглап чоруур-дур мен. Аңаа сагыш-сеткилимден четтирдим деп сөглээр-дир мен—деп, ам дагдыныкчы апарган О. А. Блинова улуг чоргаарал-биле чугаалаар.

Бисте цех бүрүзүнде-ле дагдыныкчылар бар. Партия болгаш профэвилел организациялары дагдыныкчылар чөвүлелиниң ажылын доктаамал хыналдага ап турар.

Оон ыңай өг-бүлениң ажылчын угун дөзеп салгааннар типографияда база бар. Назылап кырааш пенсияже үнзе-даа, оруунга оглун азы кызын белеткээш, ажылчын коллективке арттырып каар чорук—эң чаагай чаңчылдарның бирээзи. Чижээ, Т. Т. Блинова типографияга 20 чыл иштинде ажылдап келгеш, пенсияже үнген. Ынчалза-даа ооң уруу Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутаты, коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы, коммунист О. А. Блинова ниитиниң хүндүткелин чаалап албышаан, типографияда ак сеткилдии-биле кызымаккай ажылдап турарынга ие чоргаарланып чоруур. Хоочун ажылчыннар: В. М. Есаулова болгаш М. Д. Баева оларның уруг-дарызы база-ла ажылчынның оруун шилип алганнар. Ада-иезиниң тускай мергежилдиин аайы-биле оларның күш-ажылчы оруун эдерип, төлептиг ажылдап чоруур аныяктарны бистиң коллективтен оон-даа хөйнү адап болур...

Типографияда партбюронуң удуртулгазы-биле профэвилел организациязы коллективтиң күжүнге даянып, чамдык ажылдарны чорудуп турар. Хуралдар, лекция, беседадан аңгыда, хостуг шакты чөп ажыглаар талазы-биле чамдык ажыктыг, солун ажылдарны чорудкулаан. «Коммунистиг күш-ажыл бүдүрүлгези» деп бедик атты сыкпас дээш, Улуг Октябрьның 60 чыл оюн төлептиг уткуур дээш улам эрес-шудургу ажылдаар хүлээлгелиг бис.

В. ПОПОВА,
республика типографиязында профэвилел местокомунуң даргазы.

Тываның автоэргелелиниң № 2 АТБ-зинде Эльвира Макаровна Бушина беш чыл хире диспетчерлеп келген. Даандырган ажылды бедик харысалга-биле күүсетпишаан, коллективте

профэвилел комитединиң даргазының оралакчызы хөй-нииты даалганы база идепкейлиг күүседип турар.

ЧУРУКТА: Э. М. Бушина (ортузунда) бөлүк ажылчыннар-биле беседалажып турары.

В. АМЫРНЫҢ фотозу.

АКТИВЧИЛЕР ЧУГААЛАП ТУР

Александр ДРЕСВЯННИКОВ, гараж эргелекчизи

—«Улуг Октябрь» совхоз чаа тургустунган, ынчангаш чон профэвилел кежигүнүнге түлүк кирип турар. Профэвилел активчилериниң ажылының түңнелинде чаа кирген кежигүннериниң саны ам 300 ажа берген. Хойжу бригадаларда, сүт-бараан фермазында эге организациялар тургустунгулаан.

Колхоз турувуста биске профэвилел организациязы чүгле чолаачыларга болгаш механизаторларга турган. Оон ажыл-агыйга болгаш кижизидилгеге улуг дузалыг болганын хөй-хөй чижектер бадыткап турар. Ылангыя профэвилелдиң организастаан социалистиг чарыжының ачызында районга болган техника көрүлдезинге бирги черни алдывыс. Бистиң машина-техникавыстың кадагалалы-даа, ажыглалы-даа эки болган. Профэвилел кежигүннери көвүдеп, ук организация улгадып келирге, хамык иш, ажыл-херек оон-даа экижиир дээрзинге бүзүрээр мен.

• • •

Анфиса СЕМИС-КӨК, ажылчын комитединиң даргазы.

— Бистиң «Улуг-Хая» совхозта профэвилел кежигүннериниң саны 700 ажыг. Оларның нургулайы ажыл-агыйның мурнакчылары, хөй-ниитичилер. Бо чылын хой кыргылдазын шалып дооскан бис. Маңаа база профэвилел активчилериниң үлүү улуг болган. Олар ылаңгыя ажылды болгаш социалистиг чарышты организастаарынга идепкейлиг киришкен. Кыргылдага чарыштың түңнелин беш хонгаш-ла үндүрүп, тиилекчилерни шаңнап-мактап турдувус.

Профэвилелдиң ажылчын комитеди бо хүннерде бүгү күштү мал чеминиң белеткелинче угландырган. Сиген шөлдеринде социалистиг чарыш калбарган. Ук чарыштың сөөлгү беш хонукта түңнелин үндүрериниске, Көк-Чырааның мал чемин белеткээр бригадазы алды. Ук бригада 9 кежигүннүг механизастаттынган звенодан болгаш 17 кижилиг хол-биле сиген кезер звенодан тургустунган. Олар ам 277 тонна сигенни белеткеп алганнар. Ондар Төмүр-оол удурткан ол бригадага алдар кылдыр «Күш-ажылчы алдарның» тугун совхоз төвүнде көдүрген.

ЧАРЫШКА ДАЯНГАШ...

Ленин орденниг «Кызыл тараачын» совхозтуң ажыл-ишчилери оңгу беш чылдың баштайгы чылындан эгелээш, планныг онаалдаларын, бедиткен хүлээлгелерин эрестиг күүседип келген. Эрткен чылын пландан ажыр 2290 центнер сүттү, 450 центнер эътти болгаш 50 центнер сүттү садып, 606 муң рубльдиң арыг орулгазын алган. Бо чылын алган хүлээлгелеривис оон дудак чок, база-ла эки күүсеттинип орар. Мал продуктуларын бүдүрериниң болгаш күрүнеге садарының талазы-биле чартык чылдың планы ажыр күүсеттинген. Ынчангаш районнар аразында калбарган социалистиг чарышка Бии-Хем районнуң бо удаада бирги черни алырынга бистиң ажыл-агыйның ажылчыннары төлептиг үлүүн киирген деп чугаалаза хөөрем чок. Чүге дээрге «Кызыл тараачын»—районда эң хоочун болгаш улуг ажыл-агый. Бо болгаш өске-даа чедиишкиннерни чедип алырынга социалистиг чарыш улуг рольду ойнап турарын маңаа чугаалаар апаар. Совхозтуң бүгү ажылчыннары—ниитизи-биле 350 ажыг кижи социалистиг чарышта хаара туттунган. Совхоз бүдүрүлгезиниң кайы-бир участогунда ажылдап турар кижилерниң аразынга чарышты организастаарынче, бот-боттарын шилип ап тургаш, социалистиг чарышче кыйгырышкан турарынче болгаш эрткен чылдың түңнелинден куду эвес хүлээлгени алган турарынче кол кичээнгейни партком болгаш ажылчын комитеди салган. Эрткен чылдың төнчүзүнде чаа чылдың бүдүүзүнде чарышты мындыг янзылыг организастап, оон негелделерин ажылдап кылып, ону күүседир кижилерниң хуралдарын бөлүктер аайы-биле чыгаш, чарыштың керээлерин дугуржуп, чарып алырын доктаамал практикалап келдивис. Ажылды мындыг янзылыг баш удур организастап кылып алырга, оон ажыктыы, дээштии улуг.

Улуг-улуг бүдүрүлге участоктары—сүт-бараан фермалары, малчыннар бригадалары, сиген бригадалары, механизаторлар коллективтери бот-боттарының аразынга чарыштың керээлерин чарып турар. А оон соонда өске ажыл-агыйларның бригада, фермаларын чарышка кыйгырып, бот-боттарывыска аалдажып чедип, арга-дуржулгавысты солчуп турар бис.

Чарыштың материалдыг болгаш моральдыг негелделери бисте эки ажылдап кылдынган. Ону чыл санында-ла өскертпейн кызыдып турар бис. Чүге дээрге саанчы, кадарчы-даа кижи ай, квартал болгаш чыл планын кайы хире ажыр күүседир болза, кандыг шаңналга чедерил деп чүвени эки биле берген. Маңаа кол чүүл болза чарыштың керээзин чарып турар үеде оон бүгү-ле негелделерни—чүгле бүдүрүлге көргүзүглерин эвес, а хөй-нииттиниң сагылга-чурумун, тускай мергежилдин бедидип турарын, кижилерниң хөй-нииты ажылынга киржилгезин—айтып-бижип алган бүгү-ле негелделеривистиң кандыг янзылыг боттанып турарын барымдаалаары болур. Ол чүүлдерниң кайы-бирээзи күүсеттинмээнде кым-даа чарыштың бирги одуруунга үнүп шыдавас.

Оон бир тодаргай чижээ бо. Эрткен чартык чылда бистиң Билээлиг фермавыстың саанчылары сүт саарының талазы-биле өскелерден эки көргүзүглерлиг болган. Эрткен чылдың ол үезинге деңнээрге, бир инектен-не 179 кг сүт хөй сагдынган. Туран фермазының көргүзүү бистиинден куду. Ынчалзажок парткомнуң болгаш ажылчын комитединиң каттышкан хуралынга биске ийиги черни тывысты. Чүге дээрге чартык чыл дургузунда чамдык саанчыларывыс күш-ажылдың сагылга-чурумун үрепкен фактылар бар.

Коллективтиң хөй кезии эки ажылдааш, бирги черни алыр чедип турда, ону куду тыртып бадыра баар ийи-чаңгыс кижилерниң бары хомудаачыг. Ол хире эки ажылдап тургаш, бирги черни албайн баары кымга хараадаачыг эвес боор. Ынчалзажок бисте ындыг фактыларның бар болуп турары коллективтиң удуртулгазының, бисте партия болгаш хөй-нииты организацияларының база четпес ажылы деп санаар бис. Ынчангаш кижизидилге ажылын күштелдирери кончуг чугула.

Совхозтуң бүгү адырларының ажылын, оларда социалистиг чарышты организастааның дугайын маңаа чугаалаары берге. Ынчангаш чүгле саанчыларның ажылынга, оларның чарыжынга доктаадым.

З. БАИР,
Билээлиг СБФ-ниң эргелекчизи, Бии-Хем район Советиниң депутады.

ССРЭ КОНСТИТУЦИЯЗЫ

төлевилелди чугаалажып тур бис

БҮГҮ КИЖИЛЕР ҮЛҮҮН КИИРИШТИРЕР

Бистиң амыдыралывыс хүн келген тудум экижип, чаартынып турар. Ону Баян-Кол суурнуң ажылчылериниң амыдыралындан көрүп болур. Үр чылдарда ажылдааш, ам хүндүлүг дыштанылгазынче үнген пенсия ап турар кырганнар, хөй уругларны азырап турары дээш күрүнеден дузаламчы ап турар өг-бүле кайы хөй.

Чоокта чаа суурнуң пенсионерлериниң болгаш дузаламчы ап турарларының ниити хуралы болган. Аңаа совхозтуң партком секретары У. Дасланчык ССРЭ-ниң чаа Конституциязының төлевилелин чыылганнарга таныштырган. Пенсионерлер Ч. Ортун-оол, Н. Ховалыг, Д. Албанчы болгаш оон-даа өскелер аңаа санал берип, чаа Конституцияның төлевилелин деткип турарын чугаалааннар. Бистиң сорулгавыс аныяк өскенни амыдыралдың эки чүүлдеринге, күш-ажылга ынак кылдыр өөредип, кижизидерин дээрзин демдеглеп, ажыл кылып шыдаар пенсионерлер совхоз бүдүрүлгезинге боттарының үлүүн киирип, сиген кезилдезинге ажылдаарын дугурушканнар. Кижи бүрүзү 2-ден 4 тонна сигенни хол-биле хап, сараттап, ийи кижи бир машина будук-бүрүнү белеткээрин хүлээнгеннер.

Бистиң суурда чөптүг дыштанылгазынче үнзе-даа, анаа олурбайн, совхозтуң ажыл-ижинге үлүүн киириштирип чоруурлар хөй. Ындыгларга Ш. Бай-Кара, Д. Кыргыс, Б. Чүлдүм, К. Назытай оларны болгаш оон-даа өскелерни хамаарыштырып болур.

Б. БАГЫТ-ООЛ.
Кызыл район.

ҮЕ-БИЛЕ ДҮҮШТҮР

Сайзыраңгай социалистиг ниитилелдиң үе-чадазынче кирипкен Совет күрүнениң делегейге ат-алдары быжыккан. Төрээн чуртунуң келир үезин дээш бүзүрелдиг совет улус чурттап эрткен белен эвес оруктарын ханызы-биле медереп, ооң байлак арга-дуржулгазын салгавышаан, даартагының изеттинмээн оруктарынче бүзүрелдиг бурунгаарлап олурар. Амыдыралывыстың аллан чылдары бистиң хөгжүлдевисти коммунизмге улам-на чоокшулаткан.

Хөгжүлдениң амгы үе-чадазын удуртулга болдургаш, чаа Конституцияның төлевилелин ажылдап кылган. Ук төлевилелде ниитилелдиң политиктиг болгаш экономиктиг тургузуун, сайзыраңгай социализм үезинде күрүнениң ролюн, ооң хамаатыларының эргелерин болгаш хүлээлгелерин, чер-черде эрге-чагырга органнарының сорулгаларын болгаш улусчу төлээлекчилерниң ажыл-чорудулгазын тодарадып, оларның утка-шынарын долузу-биле киирген.

Ылангыя «Күрүне болгаш кижи» деп бөлүк Үндезин Хоойлунуң кол кезээ болуп турар дээрзи билдингир. Күрүне—чонунуң эрге-ажы дээш бараан болуп турар, а кижи бүрүзү күрүнениң мурнунга хамааты хүлээлгелерин күүсеткен турар. Совет хамаатызы — ол дээрге ханы ужур-уткалыг, хамааты бүрүзүнүң бүгү-ле негелделиг айтырыгларын хандырып турар бүрүн эргелерни улам делгеренгей кылдыр хоойлужуткан. Совет хамаатызы ажылдаар эргелиг, ажылдаар аайы-биле профессияны ажылдарның хевирин шилип алыр эргелиг деп бижээн.

Ажылчыннарлан ангыда тускай мергежил чедип алган, тус-тус профессиялар аайы-биле ажылдап чоруур национал тыва интеллигенцияның саны база өскен. Ынчалза-даа тускай мергежил чедип албаан, бир ажылдан өскезинче көжүп чоруур ийикпе азы доктаамал ажыл кылбас кижилер болгаш профессияны чедип алган-даа болза аңаа төлептиг эвес кижилер бисте ам-даа бар.

Бисте школа доосканнар ортумак, дээди өөредилге черлеринче кирип, келир үезинге белеткенип, тускай профессияны чедип ап турары кончуг өөрүнчүг. Ындыг магалыг эрге турда-ла, аныяк өскенниң чамдык кезиинде школага безин шала өөренир, ону каар ийикпе сес, он класстарны дооскаш, шуут өөренмейн олуруптарларының бар болуп турары дыка хомудалчыг. Хамаатыларның ажылдап, өөренип турарынга хамаарыштыр төлевилелге шыңгыы негелделиг чүүлдерни киирзе эки деп санал бар.

Ол ышкаш Конституция төлевилелиниң 61-ги чүүлүнде: «ССРЭ-ниң хамаатызы социалистиг өнчүнү камнаар болгаш быжыглаар хүлээлгелиг» деп бижээн. Күрүнениң хөй-ниитиниң өнчү-хөреңгизинге хайыра чок болур, ону карак ажыттап, самчыгдаар, бодунуң хуузунда эрге-ажыкка барзаан болдурарын күзээр кижилер ам-даа бар. Оон ангыда ниитилелдиң, хуу чоннуң өнчү-хөреңгизин оорлаар чорук Тывада ам-даа нептереңгей. Шак мындыг төлеп чок кижилерни илередир, сойгалаар хамаан чок, харын-даа чажыт суглээчизи, дузалакчызы болуп чоруурлар болгаш ону илередиринден коргар кижилер база бар. Шак мындыг тоотчеглекчилерге, самчыгдакчыларга, кортуктарга, ылангыя оорларга хамаарыштыр хоойлуга чамдык тодаргай эң шыңгыы негелделиг чүүлдерни киирзе эки хире.

Совет хамаатызы бүрүзү ниитилел мурнунга төлептиг болурун төлевилелде көрүп турар. Маңаа дүүштүр алырга, төлептиг, чараш чаңчылдарны тоон көрбес, хүн бүрүнүң политиктиг амыдыралындан чыдып каап, билиин бедитпейн турар кижилерден эгелээш арага-дарыже хандыырларга чедир, болуп шын эвес ап чоруурлар бар. Ооң түңнелинде хамаатыларның дээп болбас эргелеринге халдаар, кижилерни хүндүлевес, өш-өжээн бодаар болгаш кем-херек үүлгедир болдурар кижилер тыптыр. Шак мындыг эвээш эвес санныг кижилерге хамаарыштыр хоочун башкы Моңгуш Эргентин бижип турары черзе шын.

«ССРЭ-ниң хамаатылары уруглар кижизидилгезиниң дугайында сагыш салыр, оларны социалистиг ниитилелдиң төлептиг кежигүннери кылдыр өстүрер хүлээлгелиг» деп Конституция төлевилелиниң 66-гы чүүлүнде бижээн. Шак бо чүүлге хамаарыштыр хамааты бүрүзүнге чогум-на улуг хүлээлге онаажып турар. Ындыг-даа болза сөөлгү үеде чаш салгалдың салым-чолу дээш ажылдап турар ада-ие, школа, уруглар албан черлериниң талазында чамдык четпестер бар. Урут-дарыын шын кижизитпес, ниити негелдеге дүүштүр оларны хайгааравас эвээш эвес санныг ада-иелерге, ол ышкаш өөредикчилер-биле тодаргай ажыл чорутпас чамдык кижизидикчилерни, башкыларны хоойлу ёзугаар шыңгыы көрүп, бот-харысалгазын моон соңгаар улам бедитсе эки деп бодал бар.

Оон ангыда күрүнениң, хөй-ниитиниң херээнге хамаатыларның албан киржилгелиг болгаш турарын төлевилелде база көрген. Бисте бодунуң онаашкан ажылы-биле хөй-ниити даалгаларын бир дең кылдыр көрүп, кайызын-даа эки, ак сеткилдиг кылып чоруур хамаатылар кайы хөй. Ындыг-даа болза кол ажылды сылдаг, хөй-ниитичи даалгаларынга бот-харысалгазын бедитпес, инициатива чок кижилер база бар. Чоннуң бедик бүзүрелин хандырбас чамдык кижилерниң четпес ажылындан ниити ажылдар кошкай бээри бо-ла көстүп кээп турар. Бо талазы-биле хамааты хүлээлгени тускайлап көрзе эки деп бодаар мен.

Тыва АССР-ниң тускай Үндезин Хоойлузун ажылдап кылыр болгай. Тус черниң онзагай байдалдарын көрүп тургаш, ылангыя хамаатыларның ниитиниң корум-чурумунга, ниитилел хөгжүлдезинге хамаарыштыр эрге, хүлээлгелерниң негелделеринге чамдык чүүлдерни шыңгыырадып көрзе кандыгыл. Ниитилелдиң бурунгаар дешпилгезинге улуг моондак болур, арага-дарыже хандыыр, кем-херек үүлгедир, оорлаар, өзүп орар салгалдың кижизидилгезинче кичээңгей салбайн баар чоруктар бисте ам-даа нептереңгей-дир.

Ылангыя кодээ черлерниң культуралыг хөгжүлдезинче улуг кичээңгей салыры чугула. Чамдык черлерде дыштаныр хүннерни чептүг, ажыктыг кылдыр эрттирер культура одаглары, эки кылдынган спорт шөлдери, стадионнар, пионерлер бажыңнары, доктаамал ажылдаар лекторийлер, уругларга кызыл-булуңнар, клубтар, библиотекалар дээш өске-даа культураның төптери чок боор турар.

Кижизидилгеде четпестерни дарый чайладып, чогуур хемчег алырын СЭКП ТК-ның май (1977 ч.) Пленумунуң шиитпирлери, Конституция төлевилели неген турар. Маңаа дүүштүр ажылдаары хамаарышкан черлерден улуу-биле негеттинип турары черле билдингир-дир.

М. ОЛДАР.
Мөңгүн-Тайга район.

Москва аттыг канал 40 чыл болган

Бистиң Төрээн чуртувустуң найысылалын улуг орус хем—Волга-биле тудуштурган Москва аттыг каналдап шимчээшкинниң эгелээнинден бээр 40 чыл болган.

128 километр узун каналды кеступ көрбээн кыска хуусаа иштинде — дөрт чыл сес ай дургузунда тудкан. Ол эң нарын гидротехниктиг комплексте 240 кижи кылган тудуг, 11 шлюз, 5 насос станциязы, 8 гидроэлектростанция, пароход доктаар черлер, паром кежиглер, машина болгаш демир-орук көвүрүглери, транспорт тоннельдери, дюкерлер, моондактаар хаалгалар болгаш өске-даа хөй чүүлдер бар.

Москва аттыг каналдың тудуу найысылалдың суг-ажыл-агыйы айтырыын үндезини-биле шиитпирлээр арганы берген: Москваның хөй миллион чурттакчы чонун болгаш ооң чоок-кавызының үлетпүрүн ижер суг-биле элбээ-биле хандырган ханы суглуг магистраль-биле чурттуң экономиктиг эң чугула районнары-биле найысылалды тудуштурган, Москва хемни болгаш ооң адырларын элбек суглуг болдурар арганы берген, ол суг бассейниниң санитар байдалын улуу-биле экижиткен.

Делегейде эң улуг хем каналы амгы үениң эң улуг суднолорын эрттирип болур.

Ажыглап келген үезиниң дургузунда каналдап 160 миллион ажыг пассажирлерни болгаш 300 миллион тонна чүъкту сөерткен.

Найысылалдың хереглеп турар суунуң 70 хире хуузун каналды дамчыштыр экеп турар. Чыл бүрүзүнде Москваже Москва далайының ийи ишкири хире сугну дамчыдар, а 40 чыл дургузунда Москваже 50 миллиард кубометр ажыг сугну чоруткан.

Каналдың гидроэлектростанциялары сугну дамчыдарынга чарыгдап турган электроэнергияның хөй кезиин Москваның энергосистемазынга дедир эгидип турар. 40 чыл дургузунда олар 7 миллиард киловатт-шак электроэнергияны бүдүрүп үндүрген. Каналдың электроподстанцияларын болгаш бедик вольтулуг четкизин дамчыштыр каналдың тудугларын, чурттакчылыг суурларны болгаш Москва чоогунда үлетпүрнүң бүдүрүлге черлерин электри-биле хандырып турар.

Бөгүн Москва аттыг каналдап чыл бүрүзүнде 2.5 миллион ажыг пассажирни болгаш улус ажыл-агыйының 17 миллион тонна хире чүъгүн сөертүп турар.

ЧУРУКТА: камераны долдуруп турар үеде № 6 шлюзта.

ЕГОРОВТУҢ болгаш А. СТУЖИННИҢ фотозу.

(СЭТА-ның фотохрониказы).

делегей бо хүннерде

ЧАВЫРЛЫЫШКЫНЧЕ УГЛАНЫЫШКЫН-БИЛЕ

БЕРЛИН. (СЭТА). Кижилерниң салымчаяанныы болгаш арга-мергежилдии чүгле социализм үезинде бүрүн чергези-биле ажыттынып болур деп, Германияның Социалистиг чаңгыс аай партиязының ТК-зының Чиңгине секретары, ГДР-ниң Күрүне Чөвүлелиниң Даргазы Э. Хонеккер ГДР-ниң 6-гы спорт-гимнастика байырлалының болгаш уругларның база аныяктарның спартакиадазының Лейпцигке ажыдыышкынынга чүве чугаалааш, медеглээн.

ГДР-ниң аныяк салгакчыларынга бүгү-ле оруктар ажык деп, Э. Хонеккер чугаалаан.

Улуг Октябрьның социалистиг революциязының тиилээниниң соонда 60 чыл эрткенде, кижи төрелгетенниң амыдыралынга чаа үени ол ажыткан дээрзин бис сеткил ханыышкын-биле демдеглеп болур болганывыс бо-дур деп, Э. Хонеккер уламчылаан. Капиталистиг делегейни чаа кризис силгип база кижилерниң ажыл чокталыышкыны көвүдеп турда, чүгле социализм хосталганы, демократияны болгаш кижиниң төлевин камгалаарын хандырып шыдаар аргалыг дээрзи тодаргай болуп турар.

Төөгүнү дедир аткаар тыртар болгаш кижи төрелгетенни делегейниң чаа дайынының кезүнче идер бодап турар кижилерге удурланыштыр, бистер Совет Эвилели-биле база өске-даа акы-дуңма чурттар-биле, делегейниң чүвени угаазылалдыы-биле бодап турар бүгү күштери-биле кады делегейниң дүшкүүрлүг чорууну чавырлыышкынынче база тайбыңче угланыышкынны амыдыралда хажык чок чорудуп турар бис. Чавырлыышкын, янзы-бүрү ниитилел тургузуглуг күрүнелерниң тайбың кожа-хелбээ догуннаашкыны болза, тайбыңны база айыыл чок чорукту турум болдурарының, делегейниң кады ажылдажылгазынга дешпилгениң шиитпирлиг эге үндезини болуп турар.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы эш Л. И. Брежнев-биле Крымга ужуражыышкынга бис дүшкүүрлүг чоруктуң чавырлыышкынын ханыладырынче, чепсекти эндере бүдүрерин соксадырынче база чепсекти дужүреринче, а ол ышкаш чер бөмбүрзээниң янзы-бүрү районнарында дайын айыылының одагларын узуткаарынче бистиң чурттарывыстың чүткүлдериниң чаңгыс эптиин бадыткаан бис. Чавырлыышкынның, чепсекти дужүрериниң болгаш тайбыңны быжыглаарының удурланыкчыларының удурланыышкынын ажып эртип болур болгаш ажып эртер-даа ужурлуг дээрзинге бүзүрелди илергейлээн бис. Чаа амыдыралды тургузар бистиң херээвис моон соңгаар-даа чечектелзин дээш, чер бөмбүрзээниң улустары тайбың чурттап болур болзун дээш, бистер бүгү-ле чүүлдерни кылыр апаар бис.

БҮГҮ ДИПТЕРДЕН

● БУДАПЕШТ

«Кубада социализм тургузуушкуну» деп фото-делгелге Венгрияның найысылалында ажыттынган. Ону куба улустуң национал байырлалынга — национал туфа халышкынының хүнүнге турасказткан. Ук делгелгени даштыкы-биле культура харылзааларының венгр институду организастаан.

● БРЮССЕЛЬ

Бельгияның көскү политиктиг ажылдакчыларының болүү Бельгия биле Совет Эвилелиниң аразынга, а ол ышкаш социалистиг өске-даа чурттар-биле садыглажылганы хөгжүдери дээш туржуп турарын илергейлээн.

Янзы-бүрү политиктиг партиялардан кирген парламент депутаттары найысылалдың «Импакт» сеткүүлүнге берген интервьюзунга социалистиг чурттар-биле садыглажылганы шапкын хөгжүдүп тургаш, Бельгияның даштыкы садыг харылзааларын калбартыры эргежок чугула деп санап турар.

Ол садыглажылга Бельгияның экономиктиг байдалын экижидеринге тергиин чугула ужур-дузалыг деп, депутаттар онзалап демдеглээн.

● ДЕЛИ

Чыл бүрүзүнде-ле Индиядан ортумаа-биле муң эмчи делегейниң сайзырангай капиталистиг чурттарынче үнүп чоруп турар деп, индий информация агентилели Самачар дыннаткан. Ол болза чурттуң медицина өөредилге черлерин доозуп үнгеннерниң ниити санының 10 хуузу болур. Эмчилерниң даштыкыже үнүп чорун турары чылда чүс-чүс миллион рупий акша-биле үнелеттинер экономикага дыка улуг когаралды таварыштырып, индий кадык камгалалының хөгжүлдезинге шаптыктап турар деп, парлалга демдеглеп турар. Амгы үеде чурттуң кезээ районнарында он муң кижиге чүгле чаңгыс эмчи онаажыр.

● ТОКИО

Өртээл хоорай Йокогама чурттакчыларының санының талазы-биле япон найысылалдың соонда ийиги черде болу берген. Ол хоорайда 2 миллион 667 муң кижи чурттап турар деп, Киодо цусин агентилел дыннаткан. Улуг Токионуң чурттакчыларының саны— 11 миллион 372 муң кижи. Чурттакчыларының санының талазы-биле Японияның ушкү хоорайы Осака болур, ында 2 миллион 658 муң кижи чурттап турар.

● НЬЮ-ЙОРК

Массалыг ажыл чокталыышкын америк ниитилелдиң ёзулуг-ла халаптыг чүүлү болу берген. Конгресске херегләэри-биле чоокта чаа чоруткан шинчилел ажыл чокталыышкынының деңнелиниң өзүлдезин биле АКШ-тың социал айтырыгларының аразында тудуш харылзаа барын бүзүреллии-биле бадыткаан. Ол шинчилелдиң медээлеринден алырга, чүгле 1976 чылда ажылын чидирген 1.450 кижи бодунуң амы-тынынга четтинген, 5.520 кижи угаан аарыглары эмнелгезинде кирген. 1976 чылда АКШ-ка кем-херек үүлгедиишкиннерниң санының кедергей өскени база-ла ажыл чокталыышкынының деңнелиниң өзүлдезинден болган деп, специалистер бодап турар.

● КОТОНУ

Бо чылдың январьда империалистиг агрессияның Бенин Улус Республикага чедирген когаралының хемчээлдерин КНО-нуң Айыыл чок чорук чөвүлелиниң резолюциязынга дүүштүр тодаргайлаан. КНО-нуң экспертериниң делегациязы Котонуга бодунуң ажылын дооскан. Экспертерниң белеткээн илеткелин КНО-га көөрү-биле дамчыдып бээр.

● ВАРШАВА

Польша Улус Республиканың чону июльдуң 1-же 34,7 миллион кижи болган. Республиканың найысылалында бөдүн чартык миллион хире варшавяннар чурттап турар. Оон ыңай Лодзьта—810 муң, Краковта—700 муң кижи чурттап турар.

● ПАРИЖ

Парижтиң үлетпүрлүг районунда ажыл чок 320.000 хире кижи саваттынып турар. Ажыл чоктарның 47 хуузу херээженнер. Эрткен чылын ортумак школа дооскан ийи кижиниң-не бирээзи амга чедир ажыл тып чадаан.

Экономика кризизи үлетпүрнүң полиграфия, станок тудуунуң, электрон, ужар чүүл, целлюлоза-саазын болгаш тудуг адырларынга бүдүрүлгениң кызырлырынга чедирип турар.

● ОТТАВА

Совет шенелде-шинчилел стереоскоптуг кинону эң улуг канада хоорай Торонтода Онтарио можунуң эртем төвүнүң бажыңында эй ажыг үеде улуг чедиишкиннир көргүзүп турар. Ол төптүң 400 олуттуг көрүлде залы хүннүң-не чык долу болур. Төптүң директору Т. Вильсонуң сөзүнден алырга, Совет Эвилелинге чогаадып кылган чаа стереосистема делегейде эң-не сайзыраңгай болуп турар. «Канадага ындыг чүвени амга чедир көрбээн бис» деп ол демдеглээн.

● ЛИМА

Перунуң удуртукчуларының болгаш чонунуң мурнунда туруп турар кол сорулгаларының бирээзи болза, чуртка чоруткан ханы тургузуг чаартылгаларын хажыттынмас болдурары болур деп, Перунуң президентизи Франсиско Моралес Бермудес медеглээн. Чурттуң таварыжып турар бергелерин ажып эртери-биле чонуң бүгү бөлүктериниң күжениишкиннерин каттыштырарының чугулазын ол онзалап демдеглээн.

(СЭТА).

КООПЕРАТИВ ШИМЧЭЭШКИНИНИҢ ХАРТИЯЗЫ

АНТАНАНАРИВУ. (СЭТА). Мадагаскар Демократтыг Республикада бүгү чонга чарлаан социалистиг кооператив шимчээшкининиң хартиязын ук черниң парлалгазы «кедээни социалистиг ёзу-биле чаарты тургузарының оруунда чугула базым» деп адап турар. Бүгү чуртта тургузуп турар социалистиг хевирниң кооперативтериниң организастыг үндезиннерин ол чугула документ юридика талазы-биле быжыглаан.

Кедээде социалистиг кооперативтерни тургузуп турар чорук Мадагаскарга мурнунда турган капиталистиг болгаш феодалдыг бүдүрүлге харылзааларын үндезини-биле чаартырынче угланган.

Демократтыг централизмниң болгаш күш-ажылды ооң шынарын база санын барымдаалап төлээриниң принциптеринге үндезилээш, бүдүрүлге база хереглел кооперативтерин тургузарын хартия баш удур көрүп турар. Кооперативтерге күш-хүнүн барымдаалап төлээр чурумну киирип турар. Хартияны ёзугаар алырга, кооперативтиң кол органы—ооң кежигүннериниң ниити хуралы, а хүн бүрүнүң ажыл-чорудулгазын удуртукчу комитет болгаш контроль комитеди боттандырар. Кооперативтерни улам ыңай эвилелдер, федерациялар, конфедерациялар кылдыр каттыштырарын баш удур көрген. Мадагаскарга социалистиг кооператив шимчээшкининиң дээди органы кооператорларның съездизи болур.

Күрүне социалистиг кооперативтерге сан-хөө, техника база администрация дузаламчызын көргүспүшаан, оларның чедиишкиннииг хөгжүүрүнге идигни бээр деп, хартияда айыткан. Кижини кижи мөлчүүр чоруктуң, дарлалдың база тергиидел-диң кандыг-даа хевири турбас чаа, чөптүг ниитилелди Мадагаскарга тургузарынче малагасий революция чүткүл турар деп, республиканың президентизиниң хартияны бадылаан чарлыында онзалап демдеглээн.

«Ниити рынокка» кирерингe удур

МАДРИД. (СЭТА). Европаның экономиктиг ниитилежилгезинге Испанияның каттыжарының дугайында чугаалажыышкыннарны эгелээриниң албан хуузунда дилээн кылыр деп министрлер кабинеди шиитпирлээн.

Оон-биле холбаштыр ажыл-херекчи бөлүктерниң төлээлекчилери болгаш парлалганың хөй-хөй органнары улуг дүвүрээзинин илергейлеп турар. Европаның экономиктиг ниитилежилгезинге кирер чорук «европейжи күчүтеннерге Испанияның экономиказын ажыдып бээр дээн ол-дур» деп, сураглыг испан экономист Хосе Антонио Гальего Грелилья демдеглээн. Ооң сөзүнден алырга, ол чорук чуртта экономиктиг кризистиң байдалдарынга эки чүнү-даа бербес. «Ниити рыноктуң» чурттарындан барааннарның Испанияже эндерлип келир чоруу хөй-хөй испан бүдүрүлгелерин хоозурадыр болгаш ажыл чокталыышкынының чаа өлүлдезинге чедирер.

Чер ажылдыгларының болгаш мал өстүрүкчүлериниң национал ниитилелиниң даргазы Момб. едро Де Ла Торре база-ла ол ышкаш дүвүрээзинни илергейлээн. Европаның экономиктиг ниитилежилгезинге Испания кирер болза, ол экономиктиг бөлүглежиишкинниң бүгү-ле чурттарынга Испанияның садыг өрези улам-на улгадыр.

ЭКОНОМИКТИГ ЭРГЕЛЕРИ ДЭЭШ

ДЕЛИ. (СЭТА). Ажыл соксадыышкынныг шимчээшкин Индияда хөлчок күштелген деп, Самачар агентилел дыннаткан. Сөөлгү дөрт айда Бомбейниң болгаш Калькуттаның докерлери, Раджастханның пөс-таавычылары болгаш цемент заводтарының ажылчыннары, Гуджараттың нефтичилери, Тамилнадунуң ажылчыннары ажыл соксадыышкынын кылган. Чер болганга ажылчыннар бирги ээлчегниң негелдези кылдыр—мурнундагы чазактың күш чок болдурганы шаңнал немелделерни төлеп бээрин катап тургузарын, эъш-чем продуктуларының база бирги эргежок чугула барааннарның өртээниң аартазаны-биле холбаштыр, ажыл төлевирин бедидерин негеп турар.

Ол ажыл соксадыышкыннарының барык-ла шупту хуузунуң капиталистиг бүдүрүлгелеринге болгулаан. Дөрт ай дургузунда эң-не хөй санныг—64 ажыл соксадыышкыны хуу секторнуң кол-кол пөс-таавы бүдүрүлгелери мөөңнеттинген Махараштра штатка болган. Барыын Бенгалияга болган 61 ажыл соксадыышкынынга 56 муң ажылчын киришкен.

Самачарның медээзинден алырга, март-июльда ажыл соксадыышкынныг шимчээшкин 22 индий штаттың 18-ин база үш эвилел девискээрин хаара туткан.

Ажылчы чоннарның негелделеринге харыы кылдыр хуу бүдүрүлге ээлери ол үеде эң-не хөй санныг кижини ажылдан үндүрген.

Аас-кежиктиг болгаш өөрүшкүлүг чаш назын болза бичии кубачы бүрүзүнүң эргези болгаш байлаа болур. Амгы үеде республикада 54 муң чаштар турар 650 уруглар сады бар. Беш чылдың чылдарында (1976—80 чылдарда) 400 уруглар садын тудар болгаш аңаа 160 муң чаш уруглар турар. Чаш уруглар төрүттүнген хүнүнден эгелээш, кичээнгейге болгаш сагыш салыышкынга хаара туттунган. Төрүттүнген баштайгы айындан эгелээш беш харга чедир чаш уругларны кижизидер база оларның кадыкшылын камгалаар талазы-биле уруглар албан черлериниң ажыл-чорудулгазын 1971 чылда тургускан Уруглар камгалаарының институду таарыштырып баштап турар. Кубада Латин Американың чурттарындан эң-не эвээш уруглар өлүп турар.

Пренса Латина—СЭТА-ның фотозу.

САГЫШ САЛЫР, ДЕТКИИР

Уран чүүлге болгаш литературага, ылаңгыя аныяк талантыларга ленинчи хамаарылга-биле долдунган сөстерин Л. И. Брежнев партияның XXV съездизиниң бедик индириинниң кырындан чугаалаан: «Ёзулуг талантылар ховар таваржырла болгай. Литератураның азы уран чүүлдүң талантылыг чогаалдары — ол дээрге национал байлаавыс-тыр».

Бүгү чогаадыкчы күш-ажылывысты партияның шак ынчаар бедик-биле үнелеп, доктаамал сагыш салып, изии-биле деткип келгени бисти өөртүп, чаа-чаа талантылыг чогаалдарны бижииринге хей-аъд киирип келген болгаш киирер-даа. Ынчангаш партияның политиказындан, ооң маадырлыг ажыл-чорудулгазындан болгаш өндүр чаагай планнарындан бистер амыдыралчы шынны, хамааты хандыкшылды тып ап турар бис. Шынап-ла совет литератураның болгаш уран чүүлдүң хөгжүлдезинге СЭКП ТК-ның «Уран-чечен критика дугайында», «Совет кинематографияны моон соңгаар хөгжүдер талазы-биле хемчеглер дугайында», «Белоруссияның партия организациязында идеология кадрларын шилип алыр болгаш кижизидер талазы-биле ажыл дугайында», «Совет уруглар литературазын моон соңгаар хөгжүдер талазы-биле хемчеглер дугайында» доктаалдары кайгамчык улуг рольдуг болган. Ол ышкаш партияның аныяк салгалдың—келир үениң дугайында онза сагыш салыышкынының бир тодаргай херечизи—«СЭКП ТК-ның чогаадыкчы аныяктар-биле ажыл дугайында» доктаалы болур. Партияның XXV съездизиниң шиитпирлериниң аан-хөөнү синниккен бо документиде профессионал өөредилгениң бүгү системазының экижидериниң, чогаадыкчы интеллигенцияның аныяк салгалының угаан-бодал өзүлдезиниң болгаш идей-политиктиг дадыгыышкынының калбак программазы бердинген. Бодунуң ажылы дээш чогаалчы бүрүзү өө-харыысалгалыг болурун доктаалда демдеглеп турар.

Ала-чайгаар-ла мындыг айтырыглар тургустунуп кээр-дир: аныяк чогаалчылар-биле ажылдаары деп чүл? Олар-биле ажылдаарының кандыг хевири эң-не ажыктыгыл? Маңаа бүгү талалыг дорт харыы чок-ла харын, ынчалза-даа ниити утказы тодаргай. Аныяк чогаалчылар-биле кылып чорудар кол-кол ажылдарның планы бадылаттынган. 1977 болгаш перспективтиг 1978—1980 чылдарда чорудар ажылдар планнаттынган. Эң-не кол чүве болза, үениң ниити байдалын доктаамал өөренип көөрүн, хүннүң чугула айтырыгларын аныяк билген турарын, хөй-ниитиге ужур-дузалыг темаларны шилип алырын оралдажырынга аныяк чогаалчыларны чаңчыктырар болгаш өөредир. Аныяктарның коммунизм тургузуушкунунга практиктиг сонуургалын улам көдүрер, амыдыралче ёзулуг ханылап кирерин, азы сайгара чугаалаарга чогаадыкчы аян-чоруктарже үнер, оңгу беш чылдың улуг, чаа-чаа тудуглары-биле таныжар, социалистиг чаартылгага боттарының улуг-хуузун киириштирип чораан хоочун, солун төөгүлүг кижилер-биле ужуражып чугаалажыр, чечен чогаал каттыжыышкыннарынга, семинарларга, бөлгүмнерге дискуссияларны, консультацияларны эрттирер, аныяктарның чогаалдарын сайгарар дээн чижектиг ажылдар-ла хөй. Бистиң Чогаалчылар эвилели ындыг ажылдарны чылдың-на чорудуп турар.

Бис бодаарывыска, аныяк чогаалчы дээрге, тускайлаң чогаадыкчы үнүүт, бодунуң бодалдарының талазы-биле тодаргай хамааты туруштуг боор плерен келген кижи-дир. Ынчангаш талантыны чогуур өйүнде эскерери ындыг-ла белен эвес. Талантыны тып алгаш, ооң улам чадыгып өзеринге дузалаар ужурлуг бис. Бисте талантылыг аныяктар болгаш эгелеп бижип чоруур авторлар элээн хөй. ССРЭ-ниң Чогаалчылар эвилелиниң кежигүннерин санаваска, бисте 53 хире кижи бирээден 14 ном чедир бижигилээни бар, а бижип чоруур авторлар 120 хире. Чогаадыкчы аныяктарның аразында ёзулуг-ла идегеп болур эштер база эвээш эвес. Оларга М. Доржуну, В. Серен-оолду, А. Даржайны, Х. Ойдан-оолду, Е. Тановаңы, Н. Ооржакты болгаш өскелерин-даа хамаарыштырып болур. Чогаадыкчы аныяктарга дузалаарының аргалары аңгы-аңгы болуру чугаажок. Чүге дээрге, оларның хар-назыны-даа, эртем-билии-даа чаңгыс аай эвес болгай. Ынчангаш «дузалаар» деп ажыл база-ла белен эвес. Аныяк кижиниң чогаалын сайгарып ора, хамыктың мурнунда ында эки талаларын тывары оралдажыры чугула. Эки чижектерге даянгаш, чогаалдың четпес талаларын ажыы-биле чугаалаар. Четпестерни ажыт-чажыт чокка дорт айтыры черле ажыктыг.

Ооң ыңай хоочун-даа, аныяк-даа чогаалчылар М. Горькийниң мындыг чагыын утпаза эки боор: «Өөренири кажан-даа орай эвес. Өске профессияның кижилери-биле деңнээрге, бис, чогаалчылар, хөйнү өөренирвис албан... Бис — «амыдыралдың башкылары» болур ужурлуг бис». Эки-ле чугаалаан. Оон-биле кады өөренири дээрге, кандыг-бир ожиин шуут эттүнери эвес, а ооң арга-мергежилин өөренип, билип алыры ол дээрзин утпаза эки.

Аныяк чогаалчыларга болгаш бижип эгелеп чоруур авторларга хамаарыштыр Чогаалчылар эвилелиниң баштаар чери ажыл чорутпайн турар дээр болза, шын эвес. Консультация, семинарлар, сайгарылга, редакторлаары, рецензиялаары—бо бүгү база-ла өөредилгениң бир янзы хевирлери-дир. Бистиң Чогаалчылар эвилели чылдың-на ону ынчаар эрттирип турар болгай. А аныяктарның талазындан бодунга негелделиг боор, кызымаккай, шудургу өөренир, бижип турар чогаалдарының саны дээш эвес, шынары дээш ылеңкейлиг ажылдаар ужурлуг. Бисте чамдык аныяк эштер мындыг болгай: ийи-бир ном үндүрүп алгаш, бодун ковчуг кижи кылдыр санаттына бээр, а аңаа делгеренгей, шыңгыы анализ, рецензия бериптерге ажынып, хорадап үнер. Хоочун кижилерниң, эш-өөрүнүң сүмезин дыңнавас чорук кандыг-даа өзүлдени бербес дээрзин практика көргүзүп турар...

Аныяк-даа, хоочун-даа чогаалчыларның болгаш чаа бижип чоруур-даа авторларның чогаалдары солуннар база радиодан аңгыда, «Улуг-Хем» альманахка хөйү-биле үнүп турар. Ынчангаш ол база-ла, ылаңгыя аныяк авторларның хей-аъдын көдүрүп, оларга деткимчени берип турар дизе частырыг болбас. Чижээ, «Улуг-Хем» альманахтың сөөлгү беш чыл иштинде үнген 11 номерлеринде шупту 773 чогаал парлаттынган. Оларның 142-зи проза, 631-и шүлүк чогаалы. Ында аныяктар 211, эгелеп бижип чоруурлар 58 кижи боор турар. Кымнарның чогаалдары хөй парлаттынып турарыл деп чүве моон көскү ышкажыл. Тоску беш чыл дургузунда бистиң чогаалчыларывыс 109 ном парладып үндүрген, оларның иштинде 58 ном аныяктарныы. Чүгле 1976 чылда безин 8 аныяк чогаалчы номнарын чырыкче үндүрген.

Бүгү-эвилел болгаш зона аайы-биле хуралдарга, семинарларга М. Доржу, В. Серен-оол, Д. Куулар, М. Хайдып, Э. Кечил-оол, А. Даржай, Д. Куулар, К. Кудажы олар киржип, ажыктыг чүүлдерни билип алгаш келгеннер. Чаа бижиттинген чогаалдарның сайгарылгазын доктаамал кылып турарывыс авторларга ажыктыг боор турар. Бисте чогаадыкчы аныяктар-биле ажыл чорударының чөвүлели тургустунган, тос чогаалчы дагдыныкчы болуп ажылдап турар. Оларда 35 аныяк кижи бижыглаттынган. Барык район бүрүзүнде аныяк болгаш эгелеп чоруур авторлар бар. Ынчалза-даа олар-биле ажылды чорутпайн турарывысты миннир апаар бис. Ниитизи-биле, чогаадыкчы аныяктар-биле ажыл бисте ам-даа чогуур негелдезинде четпейн турар. Ынчангаш Тываның Чогаалчылар эвилелиниң баштаар чериниң талазындан чогаадыкчы аныяктарже доктаамал сагыш салып, оларны кандыг-даа арга-биле деткип, долу күш-биле кызымак ажылдаары негеттинип келген.

О. СУВАКПИТ.

Чогаалчылар эвилелиниң баштаар чериниң даргазы.

·СПОРТ·СПОРТ·СПОРТ·

ЧИТАНЫҢ ОЙНАКЧЫЗЫ ТИИЛЭЭН

«Хөм мяч» деп шаңнал дээш маргылдааның киржикчилери футболистиң техниктиг нормазының дужаалдазын эрттиргеннер.

Аныяк футболистерниң иштинден оюннуң техниказының талазы-биле эң шилиндек ойнакчыны тывары судьялар шиитпирлээн. Ынчангаш киржикчи бүрүзү үш нарын мергежилгени: хаалгаже мячикти киир теверин, торгаал шөлүнден мячикти үш катап ээлчештир чазыг чокка үндүр тевери болгаш мячикти бут-биле жонглёрлаарын бедик шынарлыг күүседир ужурлуг.

Баштайгы ийи мергежилгелерге Витя Кузьменко (Магадан облазы), Алёша Муклимов (Чита) болгаш Олег Баранов (Примор край) олар бедик көргүзүглерни чедип алганнар.

Сөөлгү мергежилге. Киржикчи бүрүзү оң бутту черге дээртпейн тургаш, мячикти үш катап дүндүүштелдир тевер, ооң соонда оң, солагай буттарны солуп тургаш тевер, улаштыр дөңмек кырынга олуй-солуй тепкилээш, баш кырынга ойнаар. Бо мергежилге кымга-даа эң берге шылгалда. Ону күүседип шыдаар кижи колдуунда чок болган.

Чита областан келген Алёша Муклимов баштайгы болгаш бо мергежилгени чедиишкинниг күүседип шыдаан. Ынчангаш ол бирги черни ээлээн.

ЧУРУКТА: Алёша Муклимов мячикти жонглёрлап турары.

В. АМЫРНЫҢ фотозу.

Эрте-бурунгу Новгородтуң садыглаашкыны

Новгородтуң төөгү-архитектура музейинден «садар номнар» деп аттыг номнар тывылган. Ук номнар Новгородтуң садыглажылга төвүнүң дугайында чаа медээлерни эртемденнерге берип турар. Херек кырында ол номнарда садыгжы кижилерниң ат-даңзызын болгаш эт-хөреңгизиниң хемчээлин бижээн. Ында бичии борбак садыгларның санын айыткан, бистиң өгбелеривис чүнү-чүнү садыглажып чораанының дугайында бижээн боор турар.

Новгородтуң садыг черлери чүс-чүс чылдар дургузунда Европаның болгаш Азияның эң улуг-улуг рыноктары-биле деӊ-хаан «чижип» садыглажып турган. Ол 43 одуруг кудумчулардан тургустунган. Кол садыглаашкын одуруу Волховту дургаар шөйлүп чоруткан: улуг гостиница херими, шөл, хүрээ ансамбли болгаш оон-даа өске. Оларның хөй кезии бо хүннерге чедир бүрүн кадагалаттынган. Садыглаашкын кудумчуларынга 1800 бичии садыглар, оларның баазалары, шөлдер болгаш садыглаашкынның өске-даа албан черлери бар. Новгородтуң болгаш «далай ындындан тоолап келген» садыгжылар алдын, мөңгүн, чес, арага, чигир-чимис, алгы-кешти болгаш өске-даа бараан-нарны садыглап турган.

Садыглаашкынны удуртуп-баштаар община болгаш акы-дуңмалышкы чорукту тускай организациязы турган. Аңаа кирериниң дадывыры хөй түңнүг: бежен гривен мөңгүн болур. Бараанның хемчээлин, ооң өртээн бөдүүн арга-биле чаңгыс аай кылдыр доктаадып каан турган. Орус болгаш даштыкы садыгжыларның аразынга тыптып келген маргылдааны, өртек улгаттырар чорукту садыг херээн көөр тускай суд үзе шиитпирлээр турган.

В. ЧЕРНЯЕВ,

СЭТА-ның корр.

Новгород.

ТУРИСЧИ ОРУКТАР

ОДАГ КЫВЫСКАШ...

Чоокта чаа Өвүр районнуң Хандагайты, Торгалыг, Солчур, Саглы ортумак болгаш Чаа-Суур сес чыл школаларының өөреникчилери Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 60 чыл оюнга тураскааткан турисчи слётту каас-чараш бойдус чурумалдыг Улаатай хемниң унунга эрттирген. Аңаа 15 майгынны каккаш, турисчи одагны кывыскан.

Турисчи слёттуң тугун эрткен чылгы тиилекчи болган Саглы школазының командазы көдүрүп үндүрген. Аян-чорук дугайында ырлар чаңгыланган.

Ол-ла кежээ школачы туристер ниити хемчээли алды километр хире черге карта ёзугаар чүк тыварының маргылдаазын эрттиргеннер.

Айыттынган маршрут ёзугаар берге оруктар эрттип, черниң уг-шиин чазыг чок тодарадыр талазы-биле маргылдаа дааргазында дүъшке чедир болган. Ийи хүн үргүлчүлээн «сегиржип алыышкыннарга» Саглы школазының командазы тиилекчи болган. Ол команда Москва баар путёвка-биле шаңнаткан. Ийиги болгаш үшкү черлерни Торгалыг болгаш Хандагайты школаларының командалары тус-тус чаалап алгылаан.

Бо турисчи слёттуң эрткени өөреникчилерге дыка хөй ажыктыг чүүлдерни берген. Ынчалза-даа маргылдаа үезинде чамдык туристер маршрутка чораш, ийи точканың аразында хемчээлин, бодунуң ортумак базымынче шилчидип тургаш, үндүрүп алырын билбес болгулаан. Ындыг бөдүүн санажылгаларны ажыглавайн, доктаар ужурлуг черлерге четпейн баар ийикпе, азы ажа бээр таварылгалар тургулаан.

Бистиң республиканың кайы-даа школаларында туризм бөлгүмнери ажылдап турар болгай. Ынчангаш аңаа агаар базыышкынын хемчээр херекселди ажыглап өөрениринге, хемнерниң калбаан, дагларның бедиин тодарадып билиринге школачыларны өөредири ажыктыг дээрзин бо болган слёттуң түңнелдери көргүскен. Ооң аңгыда школачыларның астрономия календары-биле хайгааралды ажык дээр адаанга чорудары өөреникчилерге сонуургаңчыг-даа, өөредиглиг-даа.

Өөреникчилерни туризм маршруттарынга белеткеп тура, оларны санаашкыннар болгаш хемчээшкиннер кылып өөредиринге оларның физикага-даа, математикага-даа чаа программаны шиңгээдип алырынга улуг идигни бээр. Ооң аңгыда бойдустуң каас-чараш делгемнеринге селгүүстеп чораш, янзы-бүрү коллекциялар чыырга солун-даа, ажыктыг-даа, ол талазы-биле эртемниң өөрениринге-даа идиглиг-даа.

К. БОЛАТ-ООЛ,

Өвүр районда Солчур ортумак школазының башкызы.

АДАЛАРНЫҢ ОРУУ-БИЛЕ

«...Чоннуң хосталгазы дээш амы-тынын берген кызыл партизанның чыткан бедиинде сес ак гвардейжиниң мөчүзү база бар болган. Дайзыннар партизан Данилкинни ояр-кыяр арга чок кылдыр бузээлеп алганда, канчаар-даа арга чок апарганын Владимир билип каан. Ол сөөлгү огу арткыжеге чедир дайзыннарны боолап келген.

Кажан дайзыннар ону тудуп алыр дээш кээрге, ол боозун безин кижи алыр чүве чок кылдыр үреглээш, чажыт документилерни өрттеткеш, актарның холунга дириг кирбезин бодааш, бодунуң амы-тынынга четтинипкен болган».

Бо бичии төөгүнү Саша Шмаков деп оолчугаш чугаалап орган. Ол 1919 чылда Туранга өлүрткен маадырлыг кызыл партизанның дугайында төөжүп органы ол...

Бо чылдың июль 20-22 хүннеринде республиканың аныяк туристер станциязының бөлгүмүнүң киржикчилери Дима Демир-оол, Вадим Савыр, Мерген Сагачев, Саша Тимофеев, Наташа Моргунова болгаш өскелер-даа Туран хоорайга барып, адаларның революсчу оруктары-биле аян-чорук кылып чорааннар.

Бо экскурсияга станцияның аныяк туристери баш удур эки белеткенгеннер. Олар Тывага хамааты дайынының чылдарында болуп турар болуушкуннарның дугайында хөй-хөй материалдар-биле таныжып кан болгаш актар биле кызылдарның Туранга сегиржип алыышкынын көргүскен чүүлдерни номчааннар. Олар Туранның, Бояровканың, Кызылдың «кызыл исчилериниң» он чыл бурунгаар чыгган материалдарын база катап ажып көргеннер. Ынчангаш Саша Шмаков, Мерген Сагачев, Саша Свинцов олар революцияның алдарлыг солдаттары Антон Баранов, Саша Норкин, Владимир Баранов оларның төөгүзүн ыяк билип алганнар.

Туранга баргаш, бо аныяк туристер чоннуң хосталгазы болгаш хамаарышпас чоруу дээш амы-тынын берген кызыл партизаннарның бирээзи Саша Норкинниң тураскаалынга чечектер салганнар. Оон соонда олар В. И. Ленинниң болгаш кызыл партизаннарның тураскаалдарынга база чорааннар.

Июльдуң 21-ниң кежээзинде аныяк туристер тулчуушкун болган черлерге чедип, Кызыл Сылдыс орденниң болгаш Алдар орденниң III чергезиниң эдилекчизи Павел Петрович Барков-биле ужурашканнар. Кызыл партизан-биле кады чурукка-даа тырттырганнар.

Бо экскурсияның түңнелинде аныяк туристер революсчу адаларның кан дег быжыг күзел-соруундан үлегер алырын, олар дег эрес-дидим болбушаан, революсчу болгаш дайынчы чаңчылдарга төлептиг болур деп шиитпирлээннер.

З. ЖУРАВЛЕВА,

аныяк туристер станциязының методизи.

ХАН-ДЭЭРГЕ ЧЕТКЕННЕР

Суг-Аксы ортумак школазының өөреникчилери чайгы дыштанылгазын ажыктыг, солун кылдыр эрттирер дээш экскурсияларны, турисчи походтарны болганчок организастап турарлар.

Чоокта чаа Суг-Аксы ортумак школаның башкылары О. Хүрен-оол, А. Ондар оларның удуртулгазы-биле чедиги класстың чээрби ажыг өөреникчилери бажы бедик Манчүректи таварааш, Көжээ баазазынга четкеннер. Олар аңаа баазаның ажыл-ишчилери-биле таныжып, оон ырак эвесте турар кежээни-даа сонуургааннар.

Оон соонда өөреникчилер эң берге болгаш ырак тайга — Хан-Дээрже углапканнар. Хан-Дээр — байлак сын. Школачы туристер оон каас-чараш бойдус чурумалын, ында-мында халышкан аң-меңниң сонуургап көргеннер. Олар аңчыларның одаг, турлагларынга барып, «тайганың кайда-даа бижиттинмээн хоойлузу-биле» таныжканнар.

Олар Хан-Дээрден дедир баткаш, көгү-шыгы хөлбелчиннээн Хелчүктүгнү таварааш, Сүт-Хөлге ээп келгеннер. Ол турисчи походтуң үезинде өөреникчилер янзы-бүрү дириг амытаннарның амыдыралы-биле болгаш үнүштерниң тургузуун база өөренип, элээн хөй ажыктыг чүүлдерни билип алганнар.

О. БОРАШ.

ЧУРУКТА: Балыктыг-Хем биле Кызыл-Хемниң каттышкан белдиринде. Ылаңгыя чайгы үеде туристер маңаа кээп, моон арыг агаарын тынып, чараш бойдузун магадап турар. Ооң ногаан ыяштарының аразында янзы-бүрү кат аймаа болгаш тоорук, мөөгү элбек.

В. АМЫРНЫҢ фотозу.

Телевидение

ИЮЛЬ 29-ТА

МОСКВАДАН

10.00—Медээлер.
10.10—Эртенги гимнастика.
10.30—«Чаъс-чайык». Уран-чечен фильм.
11.45—РСФСР-ниң улустуң артизи С. Баблоевтуң удуртулгазы-биле Москваның Ленин орденниг шериг округунуң танцы болгаш ыр ансамблиниң концерти.
12.10—«ВАЗ». Завод болгаш кижилер». «Адалар болгаш уруглар» деп циклден. Документалдыг телефильм.

КЫЗЫЛДАН

12.45—«Даш дег тергиидекчи». Телешии.
14.25—«Солдат-биле кожа». Документалдыг фильм.
15.25—«Тётя Роза». Телефильм.
15.50—17.10—Чапсар.

МОСКВАДАН

17.10—«Череповец—200 харлаан». Дамчыдылгага СЭКП-ниң Череповец хоорай комитединиң бирги секретары В. А. Купцов киржир.
17.40—№ 3 симфония Т. Хренников.
17.55—«Кырган мастерниң чагыы». Уругларга хөй сериялыг уран-чечен телефильм. 4-кү сериязы.

КЫЗЫЛДАН

19.00—«Тываның неделязы». Информастыг программа.
19.20—«Лена Горинаның бир хүнү». Уругларга телефильм.
19.35—«Челээш». Дамчыдылга.
20.15—«Техниктиг информацияның медээжигежи». Дамчыдылга.
20.25—Телемедээлер.

МОСКВАДАН

20.40—Европаның улуг хүнү. Документалдыг фильм. «Правда» солуннуң политиктиг тайылбырлакчызы Ю. А. Жуков эге сөс-биле эгелээр. (Өңнүг)
21.50—«ССРЭ Конституциязының төлевилелин чугаалажып тур бис». ССРЭ-ниң юстиция министриниң бирги оралакчызы А. Я. Сухарёвтуң чугаазы.
22.05—«Бистиң намдарывыс 1959 чыл».
23.00—«Үе». Информастыг программа.
23.30—23.40—Чапсар.
23.40—01.00—ССРЭ биле ГДР-ниң чыынды командаларының бут бөмбүүнүң талазы-биле эш хуу ужуражылгазы. Лейпцигтен дамчыдылга.

Редакторнуң оралакчызы К. К. САТ

агаар

Бөгүн республикага бүргеп, аязыр, чаашкыныг хүн болур. Чамдык черлерге диңмирээр. Барыын чүк угланыышкынныг хаттың дүргени секундада 7—12 метр чедер. Агаарның температуразы мурнуу-барыын районнарга 16—21, өскелеринге 20—25 градус чылыг болур.

Кызылга база кезек чаар. Барыын чүк угланыышкынныг хаттың дүргени секундада 7—12 метр чедер. Агаарның температуразы 22—24 градус чылыыр.

КИНО

ИЮЛЬ 29-ТА

«НАЙЫРАЛ»: «Сапыктыг диистиң делегейни дескиндир аян-чоруу» 9.30, «Хүн-не хүн» 11.30, 13.30, 15.30, 17.30, 19.30, 21.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Адыр, сени шиме!» 11.00, 14.20 «Сөөлгү каникулдар» 12.30, 15.50 «Кыстар апактаныр ужурлуг» (2 сериялыг) 17.40, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Көге-буглалар, байырлыг» 15.00, «Какпа» 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Доктор Айболит» 10.00, «Дидимненириинге чүс грамм» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

ЧАЙГЫ КИНОТЕАТРГА: «Часкы хүн-дүннүң деңнежири» 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: ИНДЕКС 667000
Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-31-75, пропаганда килдизиниң 2-31-75, харыысалгалыг секретарының 2-23-54, партийжи амыдырал килдизиниң 2-37-13, культура килдизиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, үлетпүр килдизиниң 2-22-64, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация база совет тургузуг килдистериниң 2-20-60, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, секретариаттың 2-23-35, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.
Тираж 16332. Чагыг № 228
СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР
Тыва АССР-ның Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының талазы-биле эргелелиниң типографиязы (Кызыл Щетинкин-Кравченко кудумчузу бажың № 1). ТС—01224.